

2. Introducció a «Lo Crestià»

I. FRANCESC EIXIMENIS

Som encara lluny de poder oferir als lectors la biografia documentada i coherent que mereix una figura de la talla de fra Francesc Eiximenis. El que sabem és en bona part fruit de la dedicació d'A. Rubió i J. Massó, i de l'esforç humil i pacient d'un equip de franciscans benemèrits, els pares Ivars, Martí de Barcelona, López, i Pou.¹

---

¹ A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura migeval* (Barcelona, IEC, 1908-1921), 2 vols. (en endavant D, seguit de la indicació del volum i de la pàgina. Copio a les notes els fragments més interessants d'aquests materials, ara ja no massa assequibles, adaptant-ne la transcripció, amb indicació del número del document); J. MASSÓ, *Les obres...*; M. DE BARCELONA, *Fra Francesch...* (treballs ja esmentats més amunt, c. 1, n. 56); Andreu IVARS, *El escritor Fr. Francisco Eximénez en València (1383-1408)*, «Archivo Ibero-Americano», XIX (1920), 76-104; XV (1921), 289-331; XIX (1923), 359-398; XXX (1923), 210-248; XXIV (1925), 121-122, 325-382; XXV (1926), 548, 289-333, articles ara recollits en un útil volum (al qual també faré referència alternativament), per P. SANTONJA (Benissa, Ayuntamiento de Benissa, 1989), i *Franciscanismo de la reina de Aragón Dona Maria de Luna (1396-1406), su privanza con Fr. Francisco Eximénez*, AIA, XXIV (1931), 568-594; XXXVI (1933), 255-281, 416-432, 568-594. Vegeu també el treball del

Que Eiximenis fou natural de Girona ho prova un pasatge molt important de la introducció-programa que encapçala el *Primer del Crestià* (I, Int. 2), on llegim que l'autor del llibre fou «aprs Déu, un religiós de l'Orde dels Frares Menors, apellat frare Francesc Eiximenis, natural de la ciutat de Girona». El millor cronista general de l'orde franciscà, fra L. Wadding, corroborà aquesta informació (*Franciscus Ximenis, alter Gerundensis, Catalanus, non Valentinus ut aliqui autumant...*), tot refutant ben expressament la notícia, divulgada en cadena per alguns autors, de la pretesa valencianitat de l'escriptor.²

Tocant a la família d'aquest i a la condició social dels seus ascendents, ara per ara només sabem amb certesa que el 1380 vivia a Girona una germana de fra Francesc, casada amb el notari Bernat Pintor (D, II, 168). Aquesta dada i la insistent virulència dels atacs que Eiximenis llença arreu de la seva obra contra la malícia i bestialitat dels pagesos (III, 103 ss.), permeten de suposar que descendia d'una família ciutadana més aviat benestant. No fa gaire que hom ha especulat si el pare de fra Francesc no fou, potser, un tal Francesc d'Examenis que morí a Girona el 1340 deixant tres fills, Jasperó, Francesc i Blanca, dels quals probablement es va fer càrrec llur avi Jasper, comerciant gironí aleshores ben establert a Barcelona.³

---

mateix títol d'A. IVARS-J. WEBSTER, dins AIA, XLII (1982), 81-123 (que complementa l'anterior amb més documents). P. José M. Pou Y MARTÍ, *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)* (Vic 1930), 397-415. A. LÓPEZ, *Datos para la biografía de Fr. Francisco Eiximenis patriarca de Jerusalén*, AIA, II (1914-1917), 229-240. Vegeu en general D. J. VIERA, *Bibliografía anotada de la vida i obra de Francesc Eiximenis* (Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1980), i la bibliografia recent que tracta de compilar SANTONJA, 27-38.

² L. WADDING, *Scriptores Ordinis Minorum* (Roma 1650, i reimp. Frankfurt 1967), 140; IVARS, *El escritor...*, AIA, XIV (1920), 79-88. o 45-50.

³ Document CLXXVI, nota 1: «El 8 de maig de 1380 el rey Pere III concedeix an Bernat Pintor, notari de Girona y cunyat de mestre Francesch Eximeniç, que no tingui de sortir ab cap de les hosts què's formin a Girona, a instàncies de fra Eximeniç qui (diu el rey)

Sigui com sigui, el cert és que Eiximenis al capítol 168 del seu *Pastorale* confessa que va entrar al convent de molt petit (...a *Domino tamen sui magna clementia a pueritia evocatus*), potser com a oblat, i degué vestir l'hàbit del primer orde de sant Francesc i fer la seva professió religiosa al mateix convent de la seva ciutat nadiua; d'altra manera els frares gironins difícilment haurien pogut al·legar cap dret a la biblioteca d'Eiximenis, com es pot verificar que feren, segons el costum de l'època, en arribar-los noves de la mort del mestre.⁴

Tampoc no podem donar precisions sobre la data de la naixença, tot i que la descoberta de l'acta corresponent permet

---

apud nos de subscriptis efficaciter intercessit, quique majores a nobis favores et gratias uberius promeretur (reg. 1267, f. 100). Veg. Jill WEBSTER, *Nuevas aportaciones a los estudios examenianos. Francesc Examenis, OFM: su familia y su vida*, AIA (1979), i *Noies biogràfiques sobre Fra Francesc Examenis, franciscà gironí*, EUC, XXIV (1980), 597-602, que cal contrastar amb la documentada rèplica de Josep PERARNAU, *Documents i precisions entorn de Francesc Eiximenis (c. 1330-1409)*, ATCA, I (1982), 202-205 (en especial 205: «Però el gran problema és que a fi d'acostar Jaspert d'Examenis i Francesc Eiximenis, hom ha de desfigurar el cognom del darrer, transformant-lo en Examenis...»).

⁴ Vegeu IVARS, *El escritor...*, AIA, XIV (1920), 87 o 50: «...no se explica el derecho que alegaban los religiosos de Gerona a los libros de Eximénez, si no admitimos que era hijo de habito de dicho convento; hecho que está muy en armonía con la antigua legislación de la Orden en lo tocante al derecho concedido al *convento nativo*, en los bienes de los religiosos difuntos, aunque éstos muriesen fuera de él, entendiéndose por convento nativo, en un principio, el convento en el cual eran admitidos y profesaban los religiosos...». El dret, a més, vindria corroborat pel mateix testament del mestre gironí. Els frares de Girona acusaren rebut de «Tres libros seu tria volumina sermonum dominicalium ordinatorum per dictum magistrum Ffranciscum, in pergameno scripta, ac cohopena cum cohopenis ligneis, desuper aposita aluda coloris rubei, que dictus magister Ffranciscum prefatis conuentui atque fratribus dicte ciuitatis Gerunde in dicto suo testamento dimisit...» (veg. IVARS, *loc. cit.*, AIA, XIX (1923), 386, n. 2, o 107, n. 88). J. MONFRIN, *La Bibliothèque de Francesc Eiximenis (1409)*, «Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance», XXIX (1967), 478, esmenta i aprofita aquest document i també el referent al rebut dels frares de València.

ara d'establir que Fra Eiximenis va rebre els ordes majors prop de Barcelona, el 1352. Degué néixer, doncs, entre el 1327 i el 1332.⁵ Per grans que fossin les concessions motivades pels terribles estralls de la glàndola, es fa difícil d'imaginar que hom pogués accedir a la dignitat sacerdotal abans del vint anys. Segons aquests càlculs, Eiximenis va arribar de fet a una edat bastant provecta i no tenen res de retòric les al·lusions a la seva «vellesa i passions» que trobem al final de la *Vita Christi* i en el *Pastorale*, obres que cal situar a la ratlla entre els segles XIV i xv.⁶ La vida del nostre escriptor s'escola, doncs, durant els regnats d'Alfons el Benigne (1327-1336), Pere el Cerimoniós (1336-1387), Joan I (1387-1395), i Martí l'Humà (1395-1410). El destí —o millor, la Providència— li estalvià de presenciar l'esvaïment de la vella dinastia que tant el va distingir i honorar, i a la qual ell va servir amb fidelitat.

Pel que fa a la formació intel·lectual del minoret gironí, cal suposar que va seguir el *curriculum* tradicional a les escoles del seu orde. Crec probable que només iniciés els viatges a l'estranger després de l'ordenació sacerdotal, i que l'estada a

---

⁵ Trameto de bell nou a les precisions de perarnau, loc. cit., pàg. 202, n. 37, fruit d'un «escorcoll sistemàtic dels volums de l'arxiu Diocesà de Girona».

⁶ . «Acabat, donchs, aquest libre en la vigília de mossenyor sent Johan Babtista per la misericòrdia de Déu, torn a vós, mossèn Pere d'Artés, al qual l'è endreçat en lo començament, que us plàcia haver paciència e compassió de la mia vellesa e passions...» (X, 7 c. 2, Ms. 172 del Museu Episcopal de Vic, f. 250r). RUBIÓ, D, II, 405-406, publicà en apèndix una carta de Pere d'Artés al rei Martí, datada el 16 de març del 1406, on aquell s'excusa davant el rei de la trigança en fer-li enviar la VC, de la qual Guillem Fontana tenia l'encàrrec de enllestir-ne la còpia destinada al monarca. D'Artés recomana importar «XX. dotzenes encara .XXII.es» i afirma que el rei ja havia rebut «la quarta part de la dita obra»). Això sembla indicar que el llibre potser fou acabat el 23 de juny del 1403, ja que el rei, que degué ser un dels primers receptors de l'obra, ja no era a València el 1404. El *Pastorale* porta una dedicatòria al bisbe de València, Hug de Llupià i Bages, elegit el novembre del 1398. Eiximenis el va escriure per encàrrec d'aquest bisbe, tot i sentir-se ja vell i malalt: «ab incoeptis non volui resilire, licet infirmus et senex» (Ms. 221 de la catedral de València, f. 1).

la universitat d'Oxford, on aleshores els franciscans tenien un dels estudis més actius i brillants, fos la més decisiva en la formació acadèmica d'Eiximenis.⁷ En redactar els seus llibres i fer cabal de l'experiència acumulada «en el seu temps», recull sovint vivències d'aquell període; així, per exemple, recorda, entre les moltes «qüestions disputades», la doctrina sobre el «mal original», que defensaven els doctors anglesos (III, 17 ss.), doctrina força atrevida que Eiximenis refuta amb certa complaença de teòleg ja madur. Arriba, fins i tot, a evocar el nom d'algun dels seus mestres, com el «fort famós doctor apellat Ulteredus, qui era monge negre», que esmenta a la *Vita Christi* (3, c. 77), i és prou evident que mai no oblidà els llibres que va tenir l'avinentesa d'estudiar i de copiar, com aquell *De coelo et mundo* d'Aristòtil, «lo qual no és en Catalunya, ne lo hi havem per familiar, trobar-lo-has, emperò, en les universitats de París e d'Anglaterra...» (I, 60). Ja tindrem oportunitat de discutir amb més detall la importància d'aquest bagatge cultural. No cal dir que el contacte amb els costums d'una societat marcadament distinta l'ajudà a aprofundir el seu coneixement de món i dels homes. La vella empremta és prou detectable en els escrits de fra Francesc, tant si parla de les corts angleses (XII, 675), com de dones (II, 163), de conreus (a la famosa lletra dedicatòria del RCP), o de la manera de menjar i beure (III, 372, 386, 388).

Eiximenis havia sojornat, segons ell mateix conta, en altres països. Coneixia Colònia (III, 912; VC, 4, c.46), París (I, 60; III, 598), Florència (VC, 8, c.9) i Roma (VC, 3, c.20), i cal

---

⁷ RUBIÓ deixà prou documentada l'anada de nombrosos frares catalans, especialment franciscans, ja ordenats i amb prestigi local, enviats a perfeccionar els seus coneixements als estudis d'Anglaterra, França i Itàlia. Vegeu D, I, 270, CCLXXXIX; 283, CCCVI; 312, CCCXLI, però no conec, ni he trobat ara per ara, cap document referent a l'estada d'Eiximenis en Anglaterra, tot i que consta, per exemple, la presència al convent dels «Grey Friars» d'Oxford, de Dalmasus de Raxach i Franciscus Granoylles per motius d'estudi. Aquests religiosos van obtenir cartes de protecció del rei d'Anglaterra el 22 de febrer del 1378 (vegeu T. RYMER, *Foedera, Conventiones, Litterae*, IV [Londres 1710], 30).

suposar que fou anant o venint d'Assís que es deturà en els eremitoris de l'Alvèrnia (VC, 3, c.105 i 9, c.102), bressol i nucli espiritual del seu orde. No és, doncs, gaire difícil d'imaginar quin fou el seu possible itinerari pels camins de la vella Europa. Tanmateix, i si exceptuem, potser, París, no crec que hom pugui parlar d'estades llargues destinades a l'estudi, sinó més aviat de pelegrinatges que va emprendre a impulsos de la devoció i de la curiositat. És ben de remarcar que les referències a l'anada a Itàlia es concentren a la *Vita Christi*, obra escrita a finals del segle XIV.

Consta, tanmateix, que el 1357 ja havia retornat a la pàtria, puix que el seu nom figura a la llista dels religiosos que assistiren al capítol celebrat al convent de Girona pel març d'aquell any. Que fos a la cort pontifícia d'Avinyó el 1365 i hi presenciés el lliurament de les *Revelacions* de l'infant Pere d'Aragó al papa Urbà V, crec molt arriscat d'afirmar-ho⁸. Al meu enten-

---

⁸ Vegeu WEBSTER, *Notes...*, pàg. 600. Respecte a l'anada a Avinyó aquesta autora segueix una tradició biogràfica establerta per eiximenistes del prestigi de MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc Eiximenis, O. M. (1340?-1409?)*, EF, XL (1928), 437-500 (401): «...el trobem, en efecte, a la Cort pontifícia d'Avinyó on presencià el lliurament de les famoses *Revelacions* de l'Infant fra Pere d'Aragó... al Papa Urbà V...», i n. 25: «Pel que es pot deduir del *Segon del Crestià*, c. 66 ... Eiximenis estava a Avinyó en 1365...», i Pou, *Visionarios...*, 397, n. 2: «En el capítol LXVI del primer libro de *El Crestià* su autor declara que estava en la Corte de Avinón en tiempo del Papa Urbano V (1362-1370). Véase AIA, t. XIX, pág. 367». Aquesta referència, al meu entendre, posa en boca del P. IVARS un argument que ell no defensava (cf. *loc. cit.*, i 94-95 de la nova ed.). Més aviat sembla que cercava un «terminus a quo» per a datar *Lo Primer*. Evidentment sabent, com sabem, que l'infant Pere va morir el 4 de novembre del 1381, guanyem un bon punt de referència. Però Eiximenis en aquest lloc no afirma la seva presència en aquell acte. Es limita, si no vaig errat, a dir que es tracta d'un fet relativament contemporani, el protagonista del qual encara era viu: «...sàpies que *en mon temps* en Avinyó, viven papa Urbà quint, de santa memòria, venc un notable hom de fort gran estament, lo qual no vull nomenar car és viu encara, e de part de Déu aquest gran nom li proposà alsunes altes revelacions...» La revelació tingué lloc el 1365 i, prèvia consulta amb els seus superiors, l'infant de seguida «partió...

dre és molt minsa l'evidència objectiva que hom pot extreure del capítol del *Segon* (II, 66), d'on pren fonament la notícia. Si ens atenem al context on s'inscriu aquest pas, i als mateixos fets històrics coneguts, cal, com a mínim, qualificar de tendenciosa i no gens de fiar la informació d'Eiximenis. Allò que sí queda clar és que Eiximenis, tan afectat de donar crèdit a visions i revelacions, ataca ací fra Pere. ¿Seria exagerat d'imaginar que aquesta envestida respon a una intenció i a una consigna partidista emanada del duc de Girona, el futur rei Joan I, i/o dels clementistes del seu entorn? Arran de 1379 hom començà, com és sabut, tota una campanya destinada a socavar, alhora, el prestigi de fra Pere d'Aragó, cap dels urbanistes catalans, i la sàvia neutralitat del seu nebot, el rei Pere. Tornarem a parlar de l'afer. En tot cas, i suposant que Eiximenis fos a Avinyó, com sembla que reclami la tradició dels estudis eiximenians, podríem demanar-nos què feia el bon frare el 1365 a la cort pontifícia, quina era aleshores la seva relació amb l'influentíssim visionari, i si no fou, potser, el mateix Eiximenis l'anònim religiós que va acompanyar l'infant en aquell important viatge. Són preguntes que, de moment, no tenen resposta. Sembla que, cap al 1371, una proposta de nomenar Eiximenis catedràtic de Teologia a l'estudi de Lleida topà amb l'oposició del provincial. És ben versemblant que la causa d'aquest entrebanc fos la manca del títol acadèmic pertinent;⁹

---

para Aviñón, acompañado de un solo religioso...» (Pou, *Visionarios...*, 351, i, en general, 308-396). El text de les revelacions el va publicar el P. ALFONSO M. DE BARCELONA, O. M. Cap. dins «Estudios Franciscà-nos», XIII (1914), 209-215, i XIV (1915), 205-218.

⁹ Les respectables opinions que formula D. J. VIERA, *Francesc Eiximenis (1340?-1409?) i els estudis de la universitat de Lleida*, dins «Ilerda» (1981), 273-277, en el sentit «que el fet que Eiximenis no posseís el mestratge de teologia a l'any 1371 va tenir poc o res a veure amb la seva «negativa» d'ocupar la lectura d'Alba aquest mateix any» (pàg. 277), tampoc no són, malauradament, resultat de cap aportació documental nova que ens permeti superar el terreny de la pura especulació en un altre sentit. Com ja he assenyalat referint-me a l'altre teòleg franciscà implicat amb

títol que el nostre minoret no trigà gaire a obtenir, el 1374, a la universitat de Tolosa de Llenguadoc, gràcies al generós mecenatge dels monarques (D, I, 244, 248, 249; II, 168),¹⁰ i a la influència de l'esposa del duc de Girona, Mata d'Armanyac, francesa i molt ben relacionada a l'altra banda dels Pirineus (D, I, 254). Es coneixen dues cartes, redactades des

---

el càrrec de lector a Lleida, i contemporani d'Eiximenis, el mallorquí Fra Joan Eixemeno, si hem de creure algunes de les dades fins ara acceptades, hauria practicat la docència gairebé «ab incunabilis». Vegeu més avall c. 6, *La Quarantena...*, n. 11. Val a dir que l'addenda introduïda per Viera al seu treball, després d'assimilar el d'E. SERRA RÀFOLS, *Fra Francesc Eiximenis, lector a l'Estudi de Lleida*, «Centro comarcal leridano», XI (1968), núm. 127, 15-16, no ajuda gaire a aclarir la qüestió, ben al contrari. Caldria, doncs, un bon estudi directe de les possibles fonts documentals.

¹⁰ 10. Vet ací unes mostres d'aquestes cartes: «...cum religiosus et dilectus noster frater Franciscus Eximini de ordine Minorum sit positus ad legendum sentencias Tolose pro anno .mccclxxxiiii. (*sic!*), ut ibi sacre theologie insignia suscipiat magistratus, nosque eundem fratrem carum geramus propter obsequiosa servicia per ipsum nobis prestita et que prestat continue eumque ad dictum gradum magisterii provehi affectamus, propterea magnificentiam vestram, ut carius possumus, deprecamur quatenus nostri intuitu velit et vobis placeat cum affectu pariter et effectum cum cancellario universitatis et aliis ad hec deputatis seu deputandis, facere et taliter ordinare quod idem frater dicto anno ad dictum gradum magisterii perferatur...» (D.CCLVI, al duc d'Anjou). Si fa no fa és el mateix que comunica al duc d'Armanyac el 5 d'agost de 1373: «... e nós per los serveys que.ns ha fets e per sa suficiència li siam tenguts de procurar bé e profit, e l'hajam gran mester pel alguns afers nostres, per ço us pregam, molt afectuosament que per honor nostre vullats tant fer ab lo canceller e ab los altres de l'estudi de Tolosa, que.l dit frare Francesch, tantost finades ses liçons, pusca aconseguir lo dit magisteri e tornar a nós prestament...» (D.CCCLXIII). «... de pec-cunia curie nostre... tributatis et solvatis religioso et dilecto nostro ffratri Francisco Eximini de ordine Minorum, viginti quinque florenos auri aragonenses, quos nos sibi in sustentacionem sumptuum per eum fiendorum pro obtinendo magisterium in sacra pagina, ad quod habendum in studio Tolosano noviter ut percepimus est vocatus...» (carta de la reina Elionor al seu tresorer, Barcelona, 5 d'agost de 1373. D. CCLXII). El rei Pere feia servir una formulació del tot idèntica en una carta del 3 d'agost del mateix any, només que l'assignació era encara més substancial: 50 florins d'or (D.CLXXVI).

de València, en les quals la duquessa prega al canceller de la universitat, en nom propi i de l'infant Joan, que «per amor nostre» atorgui com més aviat millor a fra Eiximenis el cobejat títol de mestre. El motiu al·legat és: «... com lo senyor duc e bon marit e senyor nostre molt car, per alguns afers seus haja de gran necessitat lo religiós e amat nostre, frare Francesc Eiximenis...». No sabem si la duquessa volia atreure el frare a la ciutat del Túria, però tant la seva recomanació com les cartes reials, ens revelen fins a quin punt fra Francesc s'havia sabut guanyar la confiança de la família reial.¹¹

Tot i que, pel que sembla, el nostre frare va anar a Tolosa per cobrir l'expedient, aquesta estada té també molta importància, puix que el posà en contacte amb una de les cultures més riques d'Occident. Fou, potser, de Tolosa estant que Eiximenis anà a París i a altres ciutats europees. El nostre menoret es farà ressò d'aquesta fase de la seva vida a la *Vita Christi*, on s'allarga en una determinada dificultat teològica «per tal com ne viu gran concertació en presència mia, a Tolosa» (VC, 9, c.95). Recorda també que el títol que penjava a la creu de Crist «... ara és en Tolosa, en la esgleia de Santa Maria Daurada» (VC, 9, c.95), i són molt nombrosos els llocs de la seva obra on discurseja amb coneixement de causa sobre els fran-

---

¹¹ És el D.CCLXX. Carta del 25 de març de 1374 escrita des de València al canceller de la universitat: «Cancellor: ja per altres letres vos havem scrit pregunt-vos que per honor nostra volguéssets espetxar de present com hagués legit, lo religiós e amat nostre frare Francesc Exeminis, de l'orde de los frares Menors, lo qual es aquí per haver magisteri en la sacra theologia; e com sia a nós molt a cor e sia la primera cosa que us havem demenada, altra vetgada axí afectuosament com podem vos pregam que façats e tractés ab la universitat de Tolosa que lo dit frare Francesch sia espetxat tantost com haurà legit, car açò tindrem en do special, per lo qual serem a vós e a la universitat tenguda en tota cosa que fos honor e profit vostre e seu. certificant-vos que nostre car marit e senyor, lo senyor duch, ha de gran necessitat lo dit frare Francesch per alguns affers seus...» Aquesta missiva fou seguida d'una altra, de dia primer de maig. La publicà IVARS, *El escritor...*, AIA, XIV (1920), 91, o 52.

cesos i llur «*joie de viure*» i costums, imitant-ne, fins i tot, ocasionalment, el llenguatge, que devia conèixer prou bé.

De retorn a la pàtria, estava en condicions òptimes de transmetre els coneixements acumulats. Sembla que va desplegar el seu magisteri a Barcelona, Vic (on tenia assignada una cel·la bastida per al seu ús particular), i altres poblacions del redol; i degué començar a donar forma i ordenar les seves notes en dos volums o *Summes* de Filosofia i Teologia, d'interès estrictament acadèmic i redactades en llatí; obres que, malauradament, no ens han arribat!¹² Sabem que el 1377 fra Francesc fou tramès a Girona, de part del Consell barceloní, per tal de gestionar un afer relacionat amb l'infant Joan (D, II, 168).¹³ Poc després degué iniciar la redacció de lo *Primer del Crestià*, obra empresa sota el patrocini del rei Pere (I, Pròleg 2), el qual, pel maig de 1381 s'interessa pel projecte (D, I, 292), fins a l'extrem de manar al guardià del convent de Barcelona que no deixi moure Eiximenis «fins que la dita obra haja

---

¹² IVARS, *ibid.* No crec que hom pugui afirmar així com així que aquestes Summes siguin la mateixa obra catalana de *Lo Crestià*. Després de llegir les al·lusions contingudes en el *Terç*, c. 16 i 55, en especial la segona, on Eiximenis distingeix entre llecs i estudiosos, i també entre els savis i els ignorants per amor de Déu (els practicants de la «docta ignorantia»), marcant la diferència entre el lector especialista i el públic no especialitzat, i els llibres destinats a un í altre: («D'aquesta matèria [o sigui del saber] he parlat longament en lo primer libre de la primera part de la "Suma filosòfica", en lo començament, tractant de la metaphysical veritat..., e açò per endreçar los estudiants e aquells qui pregonament cerquen sciència e fugen ignorància. De present basta ço poch que dit n'avem ací PER LOS LECHS QUE NOS CUREN MOLT D'ENTENDRE EN ESTUDI DE SCIÈNCIA». Ed. Martí DE BARCELONA, I, Barcelona, ENC, 1929, 162). Estic totalment d'acord amb el sentir del P. MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc...*, EF, XL (1928), 437-500 (450-451) i Tomàs CARRERAS I ARTAU, *Fray Francisco Eiximenis, su significación religiosa, filosófico-moral, política y social* «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», I (1946), 270-293 (291-293), tocant a l'existència d'aquesta obra. De la *Summa Theologica* en parlem més avall, c. 4.

¹³ D. CLXXVI, nota 1. ACA, reg. 1744, f. 78v.

perfecció»,¹⁴ indici probable que potser ja es feia sentir la pressió dels jurats valencians, sempre delerosos d'atreure «freres solemnes» a la seva ciutat, o que els superiors havien manifestat llur disseny de mudar-lo de convent. L'ocasió, tanmateix, es va presentar el 1383, amb motiu d'un afer testamentari i és molt significatiu que el 1384 fra Francesc, deixant de banda l'oportunitat de convertir-se en el confessor de l'infant Joan (D, I, 325), ja s'hagués instal·lat a València i hagués presentat als jurats el *Regiment de la cosa pública*, tot enriquint-lo amb una endreça brillant.¹⁵ Aquesta dedicatòria, ver-

---

¹⁴ «... dich que l'actor de aquest libre és stat, après Déu, un religiós de l'orde dels Freres Menors, appellat frare Francesch Eximenes, natural de la ciutat de Gerona, qui aquest volum compilà per manament del molt alt e poderós príncep e senyor lo senyor rey En Pere, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, a honor e reverència del qual aquesta cosa e molt major era ell tengut de fer tostemps; e per special obligació que al dit senyor havia tota la dita religió, de la qual ell per sa mercè era special pare protector e governador...» (*Primer del Crestià*, València, 1483), f. 2. RUBIÓ, D. CCCXVIII publicà la carta adreçada pel monarca al mateix Eiximenis (ACA, reg. 1.272, f. 54v); «Per ço com cobeejam molt haver la obrada que havets començada, la qual entenem que serà gran salut de ànima a tot chrestià que en aquella volrà entendre, amonestam-vos e us manam que de aquí no partescats per anar en altra casa de vostre orde ne en altres parts, tro en tant que la dita obra sia perfeta e acabada...» Aquesta mateixa carta fou també tramesa al guardià, afegint-hi la fórmula final: «E car aço es cosa que nos cobeejam e tenim molt a cor, manam-vos que de aquí no-l lexets partir, ne li donets licència de anar en neguna part fins que la dita obra haja perfectió.» El document porta la data del 17 de maig del 1381. Vegeu ara IVARS, *El escritor...*, AIA, XIV (1920), 91-92, o 53.

¹⁵ Sembla que el motiu de l'anada a València fou per a complir la darrera voluntat de Vidal de Vilanova (30 d'abril del 1383), el testament del qual beneficiava el convent de Sant Francesc d'aquella ciutat (IVARS, *Ibid.*, 92-93 o 53-54). La carta de l'infant Joan nomenant Fra Eiximenis confessor seu porta la data de 15 de novembre del 1384, i és el D. CCCLIX de RUBIÓ: «Maestre Francesch: com nós, sabuda la mort de nostre confessor, qui ara pochos dies ha és finat a Barchelona, hajam provehit que vós siats nostre confessor, axí com ja sabets que havíem ordenat, per ço volem e us pregam, dehim e manam que de continent vingats a nós per servir-nos de vostre offici, de manera que siats ab nós .V. dies ans de Nadal, com nós vullam confessar la vespra

tader *Laus Valentiae* que sintetitza espiritualment i física l'essència d'aquella bella ciutat, degué guanyar-li de seguida la bona voluntat dels valencians. Ultra això, sabem que el mateix any hom havia fet copiar i portar a València «la primera partida d'un gran llibre apellat *Crestià...*, com la segona partida... sia ja en aquesta ciutat, en la qual estant lo dit mestre ha ordenat aquella; lo qual trellat és estat fet... per haver complida l'obra del dit llibre en la sala del consell..., a instrucció e informació dels fets cristians...». Amb el *Primer* i el *Segon* ben «encadenats en la post de la cambra de l'escrivania de la Sala» i a disposició dels ciutadans, i acabats, o en estadi ben avençat, el *Terç* i la primera part del *Dotzè*,¹⁶ Eiximenis s'havia guanyat

---

de Nadal. E açò per res no haja falla, sabent que açò haurem nós fort per agradable. Lo feel conseller del senyor rey e nostre en Pere Marrades, batle general del regne de València, vos bestraurà .XXX. florins per obs de vostra venguda. Dada en Euna... etc.» (ACA, reg. 1748, f. 118v), El *Regiment* ja era acabat el 1384, i consta quines foren les despeses de l'edició, «entre pergamins, escriure, capletrar, e ligar, e cubertes del dit llibre, e una cadena ab què està clavat en la taula de la escrivania de la Sala», gràcies a un document de l'Arxiu Municipal de València (Claveria comuna, 13, I), de dia 18 de maig del 1384 (MASSÓ, *Les obres...*, 25).

¹⁶ Fragment d'un interessant albarà del dia 5 d'octubre de 1384 (Arxiu Municipal de València, Claveria comuna, 14.I), també publicat per RUBIÓ (I, 88), en forma de nota 1 al D. CCCCXXXV. El document CCCCXXXV és un altre albarà del consell valencià, amb data del dia 20 de maig de 1396 referent a l'adquisició del *Terç* (Arxiu Municipal de València, Claveria comuna, 21, I): «...per ço que l dit tercer volum haguéssem axí com havem e tenim encadenat en la post de la cambra de la scrivania de la sala, ensemps ab los dits volums del dit llibre qui allí són, perquè puxen ésser lests e estudiats per cascuns a doctrina e bona instrucció sua...» Respecte al *Dotzè* són importants les notícies sobre les almoines que Eiximenis va rebre del duc de Gandia, Alfons d'Aragó, durant 1386-1387, notícies tretes del registre 9596, Mestre Racional, Arxiu del Regne de València, que certament «narran la intrahistoria de la *editio* de un llibre que por razones de su autor, destinatario y cronologia no tiene mas remedio que ser el *Dotzè del Crestià*», com bé diu P. M. CÀTEDRA GARCÍA, *Francesc Eiximenis y Don Alfonso de Aragón*, AIA, XLII (1982), 75-79 (76).

un merescut prestigi, que posà tot d'una a disposició de la nova ciutat adoptiva. Si hem de jutjar per les nombroses donacions (hi ha una vintena de casos documentats), que li foren atorgades com a «remuneració dels treballs i serveis... sostenguts e fets a la cosa pública», València va saber compensar bé les seves «solemnes e altes preïcacions, consells, confessions» i l'enorme esforç esmerçat «en ordenar e fer alguns llibres e obres morals e teologia...». Veig molt dubtós que Eiximenis tingués temps d'esquinçar tots els hàbits que cada dos per tres li concedeix graciosament la ciutat!¹⁷ Ultra la tasca literària, vertadera predicació per escrit, unes poques dades indiquen que Eiximenis va assolir cert renom com a predicador. Ens ha pervingut el seu excel·lent *Ars Praedicandi* i és atestat que va deixar escrits dos volums de sermons i que fou, juntament amb sant Vicent Ferrer —que sembla que no era sant de la seva devoció—, un dels tres religiosos encarregats el 1387 de pronunciar l'elogi fúnebre del rei En Pere, segons la pauta elaborada pels consellers.¹⁸ Pronuncià també el sermó d'acció de grà-

---

¹⁷ IVARS, *El escritor...*, AIA, XV (1921), 299-309, o 67-74, en documentà sistemàticament 23 casos, que sumen una quantitat ben considerable en moneda contant i sonant i també en forma de peces de roba i altres subsidis. Que encara resta material inèdit ho prova l'article de CÀTEDRA, on descobrim que el frare rebia almoines d'altres amics i mecenes (8. «Item, a mestre Francesch per a un hàbit .xij. florins», *loc. cit.*, 77). El text citat per mi prové d'un acord del General Consell valencià pres el 22 de desembre de 1384 (Arxiu Munic, de València, Claveria comuna, 14.I), que donà a conèixer IVARS, *loc. cit.*, 301, o 68.

¹⁸ Publicat pel P. MARTÍ DE BARCELONA, en l'«Homenatge a A. Rubió i Lluch», II (Barcelona 1936), 301-340. L'editor no tenia cap dubte sobre l'autenticitat d'aquest tractat, que relaciona amb altres notícies sobre els volums de sermons que va deixar Eiximenis (MoNFRIN..., B 26 i 27 i pàg, 476, núms. 18-19), i amb el que el franciscà va escriure en el c. 684 del *Terç*, sobre una «art especial que en suma he posada en lo comensament del primer libre dominical dels sermons...». Vegeu MARTÍ, *Fra Francesch...*, 437-438, i 449-450. Vaig acceptar massa poc críticament el seu judici en editar *El «Ars praedicandi» de fr. Alfonso d'Alprao OFM*, AFH, LXXII (1979), 233-329, però potser convindria estudiar millor aquest text sense refiar-se apriorísticament de l'atribució. Sembla que hom fa servir tanmateix materials no massa originals, fruit

cies pel felix desenllaç de la guerra de Sicília, el 1392, i també amb motiu del naixement de l'infant Pere, fill de Martí el Jove de Sicília.¹⁹

Entre les nombroses tasques, més o menys delicades, que hom li encomanà, cal destacar els seus bons oficis encaminats a mitigar la tensió gairebé constant entre la potestat civil i l'eclesiàstica, provocada per la proliferació de malandrins coronats que cercaven defugir l'acció de la justícia.²⁰ El 1391, en

---

d'una transmissió-adaptació de textos anteriors. Eiximenis ataca en els seus llibres els religiosos que accepten homenatges o recepcions públiques, i és prou versemblant la tradició (vegeu MASSÓ, 96, n. 5), segons la qual el franciscà, en veure entrar sant Vicent Ferrer a València entre les aclamacions dels seus conciudadans, va exclamar, dirigint-se al dominicà: «Fra Vicent, què fa la bufa?» Vegeu M. SANCHIS GUARNER, *Les raons de la discrepància entre Francesc Eiximenis i Sant Vicent Ferrer*, dins «Actes del Primer Congrés d'Història del País Valencià» (València 1971), 665-670. Sobre les exèquies de Pere el Cerimoniós i el contingut dels discursos fúnebres que s'hi van pronunciar a València, vegeu IVARS, 310-313, o 74-76.

¹⁹ Així ho diu el mateix Eiximenis en una interessantíssima carta, sembla que autògrafa, publicada per RUBIÓ, II, 399-403, Apèndix, D. IX, escrita a València el 15 de juliol de 1392, on, entre moltes altres coses, escriu: «... d'etz jorn faem gran sol-lempnitat açí en la ciutat per la vostra victòria e honor, E JO PREYQUÉ e tota la gent féu aquell jorn gran festa, e ab gran alegria tot hom desitga contínuament de vós oir tot bé e myllorament e novell bo, car vostro bé, glòria és de tota la nació e de la casa d'Aragó specialment...» (402), Segons llegim a la lletra missiva dels jurats de València del 5-I-1399, exhumada per Agustín RUBIO VELA, *Epistolari de la València Medieval*, «Biblioteca Sanchis Guarnier», 11 (València 1985), nr. 133, pàg. 344: «...fon provehit... fos feta solemniat e general processó ... a la capella de nostra dona santa Maria de Gràcia ... E que, feta aquí commemoració de les dites coses, se'n tornàs en la Seu, on fos fet e celebrat, axí com se féu, divinal e solemniat offici, en lo qual preycà lo reverent mestre Francesch Eximènec, lo qual en son sermó dix escl-lents paraules en laor del senyor rey e en gran reverència de la nativitat del dit primogènit...».

²⁰ Llegiu un cop més IVARS, *loc. cit.*, 314-317, o 77-78, i més concretament A. GARCÍA Y GARCÍA, *Relaciones entre la Iglesia y el Estado en València a principios del siglo XV*, «Primer Congreso de Historia del País Valenciano» (València 1980), II, 733-781, treball que lamento

un moment de guerra i de crisi social especialment perillós Eiximenis rebrà l'encàrrec d'organitzar una mena d'host espiritual en els monestirs dels voltants de València, sol·licitant dels religiosos «llurs oracions, per impetrar ajuda i remei» (D, I, 367), tal i com ell mateix prescriu als prínceps com a solució d'emergència (III, 378, XII, 656).²¹ En una altra avi-

---

no haver pogut aprofitar en editar l'opuscle tècnic on el franciscà català tracta aquesta problemàtica amb un enfocament d'allò més conservador. Vid. A. G. HAUF I VALLS, *Les «Allegaciones de Fra Francesc Eiximenis, OFM, sobre la jurisdicció i el poder temporal de l'Església*, «Estudis de Literatura Catalana en honor de Josep Romeu i Figueras», II (Abadía de Montserrat 1986), 533. Potser en editar-se les OFE tindrà avinentesa de corregir aquesta llacuna i també alguns errors d'impressió que afecten l'ordre de les pàgines del text publicat.

²¹ D. CCCCXIV (Arx. Municipal de València, Claveria Comuna, 19, I): «... metets en compte de vostra data cinch lliures e mija per aquells deu florins d'or, los quals, de manament verbal nostre e nós entrevenents e presents, liuràs a l'honrat e religiós mestre Francesc Eximeneç, doctor en sacra theologia, de l'orde dels frares Menors, o a .i. macip seu, per ell e de volentat e en presència sua, a obs de la despesa sua e de son companyó e de lurs cavalcadures d'un viatge lo qual lo dit mestre Francesch, a .xxvi. de maig proppassat, a instància e a prechs e ab letres de creença nostres, començà e féu a les dones ermitanes religioses de Sent Miquel de Líría, enaprés al monestir de Sent Jerònim, per explicar a cascuns d'ells algunes necessitats e tribulacions de la dita ciutat, e recomanar aquella a les lurs oracions per impetrar l'ajuda e remey, sobre les dites necessitats e tribulacions, de la divinal clemència...». Cf. amb IVARS, *loc. cit.*, 314, i especialment 318, o 77 i 79, on també publica la carta, corregint-ne la data que seria el 12, i na el 10 de juny. «... quant hom veu la comunitat en algun perill, llavors tothom se deu girar a Déu..., e clamar a Déu mercè públicament o secreta... llavors los eclesiàstics en especial se deuen girar a Déu e provocar-hi tot lo poble..., etc.» (*Lo Crestià*, c. 378, dins *Selecció*, Barcelona 1983, 213) o c. 22 del *Regiment de la cosa pública* (Barcelona, ENC, 1927), 132. «La victòria de la batalla deu esperar lo príncep e creure fermament que devall de Déu... Per raó d'açò deu atendre en les batalles ço que feyen los grans e savis prínceps passats demanans a Déu victòria, e veuran que Moysés... quant la batalla se feya, ell orava; e era xí que al colp que ell estant agenollat a Déu levava les mans al cel que lo poble vencia, e quan les baxava, de continent lo poble era

nentesa forma part d'una comissió d'experts, integrada per ell mateix i pels confessors del rei i de la reina, destinada a examinar els llibres hebraics robats durant el sagnant pogrom de 1392.²² No sabem si el seu coneixement de l'hebreu estava a l'altura d'aquesta missió; el que sí que sabem és que fra Francesc duia molt entre cella i cella la qüestió de les blasfèmies contra Crist i la Verge contingudes en alguns d'aquests llibres (VC, II, 54).²³ Potser és revelador del tarannà del mestre —per altra

---

en vençó...», etc. (*Dotzè llibre del Crestià*, II, 1, dins OFE, III, Girona 1986, 458).

²² IVARS, *El escritor...*, AIA, XV (1921), 322, o 82. F. BOFARULL I SANS, *Datos para la historia de la bibliografía en la corte aragonesa*, BSAL, II (1888), 206-207, D. XV, publicà el document sobre la formació d'aquesta comissió, integrada per Fra Tomàs Olzina, confessor del rei, i Fra Nicolau Çacosta, que ho era de la reina (veg. A. LÓPEZ, *Confesores de la familia real de Aragón*, AIA, XXXI (1929), 156-240, 289-337 (201 ss.), a més d'un «mestre en medicina» anomenat Figuerola.

²³ És massa evident (vegeu el que afirmem més avall en aquest mateix treball) que Eiximenis, com la majoria de clergues, poava a doll la seva erudició escripturística del gran comentari de Nicolau de Lira, i d'altres experts que cita. Per això mateix tal erudició ens serveix de ben poc a l'hora d'establir els seus coneixements de l'hebreu. És ben cert que Eiximenis no amaga gens la seva dependència d'altres autors, fins al punt d'arribar a declarar sense embuts la manca de preparació: «... no sé si u he ben dit, car ma ignorància hi poria haver laugerament errat, e açò car yo no sé ebraych...» (*Primer*, c. 371). Entre prendre al peu de la lletra aquesta —i també totes les altres afirmacions de «gran ignorància», «imbecil·litat», etc.?— (com fa D. J. VIERA, *Francesc Eiximenis, O.F.M., y la lengua hebrea*, AST, I (1983), 151-153, basant-se únicament en aquesta frase), o suposar que Eiximenis era d'ascendència conversa perquè sabia hebreu, com fan altres, sembla que hi ha l'opció intermèdia d'imaginar que potser el que Eiximenis vol dir és que no tenia la formació especialitzada d'un Ramon Martí, i dels mestres reconeguts que cita. En tot cas, ens manca més documentació. Sembla, però, que si bé Eiximenis mostra una notable comprensió envers els conversos (la qual cosa explicaria l'atractiu que la seva obra tindrà més tard per un Hernando de Talavera), no en tenia tanta envers els jueus. En el lloc esmentat de la VC es fa ressò de velles i renovellades prohibicions contra el *Mace Ihesu*, *Macellum*, *Mar Mar Jesu* o *Fet de Jesús* i contra el *Talmud* en general, i escriu, mogut per rumors: «Nota encare, segona-

banda tan intransigent amb les visions de fra Pere— la rapidesa amb què plegà veles, presentà excuses i corregí la versió definitiva del *Dotzè*, en assabentar-se, el 1391, que algunes de les seves especulacions profètiques havien provocat la ira del rei Joan (D, I, 372).²⁴ El to i contingut d'aquests curiosos

---

ment, que per un malvat jueu e fill de perdicó és stat fet un libre contra Jhesús de Natzaret, en lo qual ha posades moltes infàmias e letgeses contra Jhesuchrist e contra la sua beneyta mare, e per consegüent contra la santa religió christiana. E entès que aquest libre del diable és en les grans alyames d'Espanya e aquí's lig entre ells per retraura aquells qui(-u) hoen de ffer-se christians. E he entès que per aquest leig e falç libre és Jhesuchrist entre ells sovint letgament blesfemat e la sua santa mare. Crech ffermament que si alguna perssona devota al Salvador e a la sua gloriosa mare volia trevellar per ffer-lo cremar públicament, e ffer ab los Reys d'Espanya que l'aguéssen dels jueus ell.los vedassen sots grans penas que jamás lo dit execrable libre no ffos vist ne nomenat, que aquell qui açò ffarie offarrie a Déu sobiran sacrifici... e los conversos, qui bons són e aprovats christians hi daríen manera, ço és que lo dit orible libre se atrobarie tost, e-s sabrie hon és ne qui el té ab sí» (Ms. 172, Museu Episcopal de Vic, ff. 34-34v). El llibre fou de fet interdit per un butlla de Benet XIII i per manament de Ferran d'Antequera. Veg. J. M. MILLÀS i Ll. BATLLE, *Inventari de llibres de jueus gironins*, «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», VIII (1928-1932: 1934), 5-46 (7).

²⁴ Concretament el c. 466: «Què han dit alguns dels regnes presents e de lur durada e de novell imperi». Vegeu l'intel·ligent i ben documentat article de P. BOHIGAS, *Prediccions i profecies en les obres de Fra Francesc Eiximenis*, «Franciscalia» (Barcelona 1929), 23-38, ara dins *Aportació a l'Estudi de la Literatura Catalana* (Abadía de Montserrat 1982), 94-115, on es manté la hipòtesi de la interpolació dels caps. 467-473 del *Dotzè*, a manera de palinòdia o retractació feta després de la discreta però ferma reprensió que Joan I va enviar a mestre Eiximenis a través de Pere d'Artés, el 17 de novembre de 1391: «... entès havem que maestre Francesch Ximeniz, qui a vegades s'entremet de l'art de astronomia, pronostica e diu que ans que no passarà l'any de .mcccc. no haurà algun rey de christians al món, sinó tan solament rey de França, e que tots los realmens de christians, saül aquell, seran comunes, de la qual cosa som fort marvellats que ell vaticin aytals coses, car no-s pertanyen de semblant hom tan seient e religiós com ell és; e sinó per tal com lo amam e l'havem en nostra affecció, nos hi proveiriem en altra manera...». No sabem quines excuses va donar

vaticinis són sospitosament semblants a les prediccions, còpiades de fra Joan de Rocatallada i d'altres, que trobem a la *Vita Christi* i al discutit *De Triplici Statu Mundi*. La topada amb el monarca no tingué repercussions negatives, gràcies, potser, a la intervenció del mestre racional Pere d'Artés, a qui Eiximenis va dedicar el *Llibre dels àngels*, acabat el 1392 i, més tard, la *Vita Christi*.²⁵ Eiximenis es manté en contacte amb el monarca,

---

el franciscà. Probablement va dir que les profecies no eren seves sinó d'altri. El rei acceptà la seva retractació amb una carta molt diplomàtica: «Mestre Francesc: una letra havem reebuda responsiva a una que us n'aviem tremesa, e, enteses les coses en la vostra letra contengudes, responem-vos que jamés no fou intenció nostra ne donam creença que vós semblants coses haguéssets dites ni divulgades, car no u havets acostumat ne ho requer vostre orde. Mas après que-ns fou dit, per tal com vos amam e us aportam bon, voler, axí com aquell que tenim per special servidor nostre, vos en scrivim. E havem haüd gran pler de la bona escusació que havets feta, axí com nós vos havem per escusat. A açò que-s contén en la dita vostra letra que'l cardenal d'Albana e ffrare Johan de Rochafist havien scrit a nostre pare, a qui Déus perdó, com se devia seguir en aquest centenar que la monarchia se sperave a la casa d'Aragó, vos responem que bé ha un any en l'archiu nós trobam açò, emperò no y havem dada ni donam fe, ans tota vegada lo havem comanat e ho coman en les mans de Déus, e que el que n'ordon a sa volentat. E açò mateix nos dix maestre Crexques, que era stròlech de casa nostra e s'entenia molt en judicis, e altres stròlechs sabents nostra nativitat...». Veg. RUBIÓ, D. CCCCXVIII i nota. Malgrat això les profecies de Fra Francesc van ser llegides i interpretades en el seu sentit original pels agermanats. Vegeu J. FUSTER, *Heretges, revoltes i sermons*, dins OC, I (Barcelona 1968), 103, l'interessantíssim treball d'E. DURAN, *Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns* (Barcelona, RABL, 1987), i la seva ed. de les *Cròniques de les Germanies* (València, Tres i Quatre, 1984).

²⁵ Qui hagi llegit bé i detingudament tota l'obra d'Eiximenis haurà copsat les seves simpaties pels contemplatius com Ubertí, Angèlica de Foligno, etc., o sigui pels que arriben a Déu a través de l'amor i de la pràctica de la «docta ignorantia», i el seu recel davant els perills que entranya l'exercici del poder, etc. Dit d'altra manera, les seves simpaties envers els franciscans espirituals són evidents, i tot i la possible palinòdia esmentada en la nota anterior, el fet és que els capítols tal vegada interpolats contradiuen la doctrina d'altres, com el c. 758, i l'esperit global de la seva obra. Al meu entendre, Bohigas, un

rebut i trametent llibres (D, I, 372, 377, 380), i hem d'admirar el to determinat amb què, el 1396, li escriu una valenta missi-

---

dels pocs que han llegit i digerit bé TOT Eiximenis, té raó en dir que la «persistència a repetir les doctrines de l'Evangeli Etern sense refutaries —llevat d'un cop, per raons d'oportunisme—, demostra que Eiximenis s'havia interessat per elles i que pagava tribut a l'escola franciscana exaltada» (*loc. cit.*, 113). Ara bé, hom ha cregut, sense fonament, que en publicar aquest tractadet (veg. A. G. HAUF, *El «De Triplici Statu Mundi» de Fr. Francesc Eiximenis, O, F. M.*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes oferts a R. Aramon i Serra...», EUC, XXIII (Barcelona 1979), 265-283, la meua intenció era defensar a ultrança l'autenticitat d'aquest text. De fet, només volia replantejar *socràticament* la vella qüestió a partir de criteris més vàlids que no el tradicional (i tan medieval!) «non decuit, ergo non fecit»... Tractava, doncs, d'encetar una discussió científica, impossible sense la publicació del text complet, que volia editar acompanyat d'unes notes molt extenses on hom fes remarcar els punts de contacte entre el text llatí i fragments de l'obra catalana d'Eiximenis i d'altres autors (tal com vaig fer en les *Allegationes*). Raons d'espai m'obligaren a publicar només el text amb un aparat mínim, i vaig guardar-me com de caure de fer cap afirmació, limitant-me a demanar que un possible debat s'establís a base d'arguments filològics o documentals i no, com era el cas, en pura especulació. El treball va merèixer un documentat comentari de PERARNAU, ATCA, I (1982), 199-202, molt d'agrair per les precisions que ofereix, però on encara detectem subjacent la idea que «el mestre només hauria pogut escriure aquell tractat si fos un autèntic traïdor, una persona amb doble cara en el més estricte sentit de la paraula...» (200). Tanmateix sembla evident —i Bohigas ja ho va assenyalar amb raó— que Eiximenis, en la VC, X, V, c. 21-31, mostra creure, almenys implícitament, en les tres edats del Pare, Fill i Esperit Sant, que no té cap problema a conciliar amb la divisió augustiniana tradicional. Resta, en tot cas, pendent l'anàlisi crítica i textual d'aquest curiós tractadet. Per entrar en el debat i discutir aquesta i altres qüestions (com es ara la possible filiació teològica del frare, o quins capítols contenen la quinta essència de la seva doctrina), seria recomanable una lectura prèvia de tota l'obra d'Eiximenis. Ho dic perquè tot i no haver remarcat la meua neutralitat i manca total de bel-ligerància, Perarnau en escriure: «Joaquimisme? No m'atreviria a definir-me SOBRE UNA BASE TAN SOMA, però el problema existeix...», i també atribuir-me el mèrit d'haver donat a conèixer per primera vegada capítols del *Terç* publicats fa moltíssims anys (ATCA, III [1984], 285), deixa entendre que opina des d'una lectura parcial.

va en defensa d'un dels consellers valencians empresonats pel rei.²⁶

Ja durant el regnat del rei Martí, en un moment de manca de recursos crònica, Eiximenis intervé, com a Comissari Apostòlic, en l'organització d'una croada valenciano-mallorquina (1397-1399), que mobilitzà efectius força considerables sense acomplir a la llarga l'objectiu de contenir la pirateria nord-africana. Part d'aquesta flota seria després enviada en suport de l'antipapa aragonès.²⁷ També el trobem, en companyia de

---

²⁶ D.CCCCXXII del 27 de desembre de 1392. El rei vol «haver lo libre e la letra de frare Francesch Eximenez, que l'altre jorn vos comanam...». D.CCCCXXVI, Tortosa, 29 de juliol de 1393, cedeix graciosament a Fra Eiximenis alguns llibres («nonnullos libros») d'un bisbe franciscà, llibres que el frare tenia en empara. La carta autògrafa en defensa de Misser P. dez Soler la reproduïx i transcriu M. de RIQUER en el seu excel·lent capítol sobre Eiximenis (*Història de la Literatura Catalana*, II [Barcelona 1964], 139-140). Riquer explica molt bé (pàgs. 389-392) les causes de les justificades protestes dels jurats valencians, representats per Soler, i com aquest fou empresonat, acusat d'haver ofès la reial majestat. Notem que la carta té també to profètic: «És ver, seyor, que.s tenen fort per tocatz cant lus avetz pres lur misagger, ço és Misser P. dez Soler, lo qual éls an axí com a lum lur e a pròpia ànima. Per què us plàcia, seyor, que.l deliuretz de present... Seyor, graïtz molt a Jesucrist qui us fa aquesta tan gran e tan aseyalada honor, la qual yamés no féu a nagú de vostres predecesors, ço és que vós agats lo papa de vostra seyoria, e habitant en vostro regna. Creetz-me, seyor, que per tot cert ACÍ ESTÀ AMAGAT GRAN FET E TAN GRAN MOSTRA DE GLÒRIA E HONOR E PROFIT QUE YAMÉS NO SERIA PENSAT, AXÍ COM DE POCH EN POCH SE DESCOBRIRÀ... Plàcia, seyor, a la vostra altea que la justícia del regna vos sia a cor, car en açò està la vostra prosperitat e la vostra bona fama e la vostra salvació. Vage-us, seyor, lo cor, que Déus del cel és aquell qui per açò vos ha fet rey, e Él és aquell qui us mantén e a qui tot sol avetz en juy a respondrà agudament del vostro regiment...» (València, 12 de març de 1396. ACA, autògrafs. II, A-8). El 9 de juny de 1402 el rei demana des de València a Fra Eiximenis «la tercera part de Nicholau de Lira, la qual vos prestam, nós estants en lo loch d'Altura...» (RUBIÓ, 423, D.CCCCLXXXII, ACA, reg. 2244, f. 287v).

²⁷ IVARS, *loc. cit.*, 330, o 87. En aquest episodi de la croada, i cal suposar que en molts d'altres, la trajectòria personal de Fra Eiximenis i la del mallorquí Fra Eiximeno coincideix temporalment, Vegeu

Pere d'Artés, tractant d'obtenir, de part del rei, un subsidi extraordinari de la ciutat per a sufragar les despeses ocasionades per l'arribada a Catalunya del papa Luna i com a membre d'una comissió de teòlegs —on també figura fra Antoni Canals, O.P.— destinada a aconsellar el monarca «sobre el fet de la Iglésia», o sigui, sobre el Cisma.²⁸ Eiximenis va

---

c. 6, n. 17. Tracta d'aquella inútil expedició per alliberar el Papa, F. HIRLE, *Die aragonesische Flotte vor Arles und Tarascon im Januar und Februar 1399*, ALKG, VII (Paderborn 1892), 22.

²⁸ IVARS, *El escritor...*, AIA, XV (1921), 289-331 (323-325), o 82-83, va donar a conèixer les anotacions que hom troba en el *Manual de Consell*, 20, ff. 176v i 298v, de l'Arxiu Municipal de València (10 de març de 1396), sobre aquest tema de «lo fet del Cisma de santa ecclésia e del gran voler que'l senyor Rey havia a la unitat d'aquella, e sobre la venguda del Pare Sant, qui és a Avinyó, a les parts deçà, en la terra del senyor Rey... de les quals coses totes e sengles, e encara de subsidi que sobre aquelles lo dit senyor Rey havia obs de sos feels vassalls, los dits presentats (Eiximenis i Pere d'Artés), per aptes e disertes paraules feren estesa recitació al dit Consell». Els jurats donaren per rebuda la carta postposant la resposta. La segona entrada és del 17 d'abril de 1396. Replantejada la qüestió, els jurats contestaren: «que al present la ciutat no faria alcuna ajuda per la dita raó, mas si'l fet aquell actualment venrà a perfectió, ladonchs la dita ciutat deliberarà sobre ço que fer hi deja en servei del dit Senyor...». El papa Benet XIII només visità València el 12 de desembre del 1414. Vegeu-ne la referència al *Dietari del capellà d'Anfós el Magnànim* (ed. de J. SANCHIS SIVERA, València 1932, 109-111, i nota del savi editor). IVARS, *loc. cit.*, 325-327, o 83-84, publicà el text de la carta del rei Martí (Saragossa, 21 de gener de 1398, ACA, reg. 2.240, f. 35r), convocant els PP. Pere de Cases, Tomàs Oltzina, Francesc Exemenes, Pere Albert, Vicent Agredant, Antoni Canals, i Nicolau (Sa)Costa, urgentment, a fi de poder «mils e pus sàviament respondre a açò quin-s serà proposat sobre lo fet de la Sglésia per certs ambaixadors que-ns tramet per aquesta raó nostre molt car cosí lo Rey de Ffrança». J. PERARNAU, *Documents i precisions entorn d'Eiximenis*, ATCA, I (1982), 191-215 (208), publica una apoca firmada per Eiximenis en València el 20 de maig de 1401 (Arx. de la Catedral de Barcelona, Cisma d'Occident, Docum. en pergamí 295), on el franciscà afirma haver rebut del canonge Pere Cornuel, procurador de Benet XIII, un present de cinquanta florins do'r («quinquaginta florenos auri communes de Aragonia, quos dictus sanctissimus dominus noster papa michi cum littera vobis missa iussit generose dare...»)

intervenir, encara, en la redacció i discussió d'uns estatuts sobre l'ensenyament a la ciutat de València, el 1399.²⁹ El rei Martí tractà el nostre frare amb tanta o més deferència que els seus predecessors. Ja abans de succeir el seu germà havia rebut una carta de fra Francesc, probablement inspirada per Maria de Luna, felicitant-lo per l'èxit de la campanya siciliana (D, II, 339-403).³⁰ Hi ha també proves documentals que el monarca s'aconsella amb ell i que intercanviaren llibres (D, I, 423; II, 405). La reina Maria era filla espiritual d'Eiximenis i fou cofundadora amb ell del convent del Sant Esperit de Morvedre.³¹ Li confià dos-cents cinquanta florins d'or per a la citada fundació, li féu present d'un missal (D, II, 369), el nomenà marmessor en el seu testament i el reclamà a la seva vora en morir, el 1406.³² Eiximenis va correspondre dedicant-li la

---

Perarnau (194) relaciona, en bona lògica, tan munífic present, bé amb les gestions a les quals fem referència en la nota precedent, o bé amb l'opinió professional favorable al Papa Luna, que el mestre va formular oficialment com a membre de la citada comissió.

²⁹ MASSÓ, *Les obres...*, 97-98. Eiximenis figura en la comissió d'experts, juntament amb el llicenciat en decrets Pere Català, Francesc Tallat, llicenciat en lleis i el notari Salvador Ferrando. La font de Massó és J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, II (Madrid), 108. Tota l'obra d'Eiximenis va destinada a ensenyar. Ho subratlla D. VIERA, *Las ideas pedagógicas del P. Francesc Eiximenis*, *O. F. M.*, «Revista de pedagogia comparada», XIII (1982), 329-336.

³⁰ Vegeu més amunt, notes 19 i 32

³¹ Consulteu A. IVARS, *Franciscanismo...*, citat en la n. 1, en especial AIA, XXXVI (1933), 255-281, 416-432, i IVARS-WEBSTER, *Franciscanismo...*, documents 5, 8a, 12, 17, 19, 23, 29, 33, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 49, 50, 54, 58, 59, 60, 62, 64.

³² IVARS-WEBSTER, *ibid.*, document 16, publicat també per RUBIÓ, II, D.CCCLXXXII (València, 17 d'octubre de 1402, ACA, reg. 2350, f. 69, text llatí que coincideix amb el text català del doc. següent), i doc. 17 (ACA, ARP, reg. 529, f. 66r: «Item, done an Gabriel Moliner, corredor de llibres, vehí de València, los quals la senyora Reyna ab letra sua dada en la dita ciutat de València a XVII dies d'octubre de l'any MCCCCII li manà donar, e-s a ssaber de una part per preu de un misal, lo qual la dita senyora, d'ell, axí com a corredor dessus dit ha fet comprar per servey del monastir dels Frares Menors, lo qual

Scala Dei, manual devot on recull materials del *Libre de les dones*. Aquesta privadesa d'Eiximenis amb la reina Maria, i el caràcter devot de la sobirana, contribuïren a fer que molts dels consells teòrics escampats al llarg de la vasta obra del *Crestià*, fossin asimilats, i repercutissin molt directament, en la vida pràctica i en el regiment de la ciutat de València.³³

L'estada d'Eiximenis a València es clou cap al 1408, any en què culmina la carrera del menoret gironí. El papa Luna, que l'havia cridat a participar en el Concili de Perpinyà, va recompensar finalment la fidelitat del franciscà, atorgant-li el títol honorífic de Patriarca de Jerusalem i nomenant-lo, tot seguit, administrador apostòlic d'Elna. Eiximenis fou consagrat

---

novellament la dita senyora ha fundat en lo terme de la vila de Murvedre, e aquell de manament seu he liurat a Mastre Francesc Eximeniz, qui aquell deu portar e liurar al dit monastir XXXIII florins...», *ibid.*, d. 35 (València, 22 octubre 1404, ACA, ARP, reg. 531, f. 64v): «Item, done a Maestre Francesch Eximenenz de l'Orde dels Frares Menors de la ciutat de València... per la messió ordinària e per algunes altres necessitats dels frares conventuals del monastir de Sant Spirit novellament construit per la dita senyora en lo terme de Murvedre... CCL florins d'or d'Aragón». El document 76 el firmen conjuntament Eiximenis i Eixemeno, com a marmessors de la reina, i el doc. 78 deixa prou clar que la difunta va agrair muníficament aquell servei amb cent florins d'or destinats a Fra Francesc (València, 9 de novembre de 1404, ACA, Cancilleria, ref. 2311, f. 139v, signat per Bernat Metge): «...dicta regina illustris in suo ultimo testamento legavit religioso et dilecto nostro fratri Francisco Eximenez Ordinis Minorum, magistro in sacra pagina, ... centum florenos auri de Aragonis, pro laboribus et onere manumissorie eiusdem...».

³³ IVARS, *Franciscanismo...*, AIA, XXXVI (1933), 255-281, conté un important estudi sobre la *Scala Dei*, tot indicant (275-281) la relació d'aquesta obra amb el *Libre de les dones*. Vegeu les posteriors matisacions de C. WITTLIN, *De «Lo libre de les Dones» a la «Scala Dei»*, «Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica. Toronto, 1982» (Montserrat 1983), 139-152. Pel que fa a l'important tema de la possible influència del pensament d'Eiximenis en les disposicions dels jurats valencians, cal llegir el que va insinuar de manera sistemàtica al llarg de seu assaig el P. IVARS, *El escritor...*, 305 ss., 317 ss., 324, etc.

bisbe a Perpinyà, on morí poc després, el 1409. Les seves despulles reposen al convent de Sant Francesc d'aquella ciutat.³⁴

II. EL CRISTIANISME, FONAMENT DE LA CULTURA MEDIEVAL. LA HISTÒRIA DE LES DUES CIUTATS

Si les coordenades vitals d'Eiximenis se'ns presenten —com hem vist— ben delimitades, en dos vessants que es complementen harmònicament, el de la seva condició de franciscà i de sacerdot, d'una banda, i el del seu magisteri en teologia que culmina en la càtedra i en el magisteri episcopal, de l'altra; tanmateix, allò que mereix al nostre frare, ara i ací, un lloc entre els millors autors de la literatura catalana, és la quantitat i el pes específic (i material!) dels infolis que va llegar a la posteritat. Eiximenis comparteix, si més no, amb el mallorquí universal Ramon Llull, un rècord inqüestionable d'escriptura en llengua vernacla, que permet a ambdós de competir amb avantatge amb els autors europeus més prolífics del seu temps. Ara bé, aquesta impressionant allau de lletra escrita —en bona part inèdita modernament— respon a una mateixa pruija didàctico-moral, i a una valoració, molt semblant, del llibre com a obra de misericòrdia, i com una forma, no gens desdenyable, de predicació escrita.

És prou sabut que ensenyar és una vertadera mania de l'home medieval, mania que cal relacionar amb un concepte del saber i del savi força distint del que tenim en l'actualitat.³⁵

³⁴ MASSÓ, 97-98; Pou, 405-406; MARTÍ DE BARCELONA, 406-407.

³⁵ Llegiu, p. e., el pròleg a la versió castellana del *Calila e Digna* (ed. J. E. KELLER, Madrid 1967), on el físic reial enviat a l'Índia a la recerca d'herbes meravelloses descobreix el sentit metafòric de l'empresa, i que les medicines que ressusciten els morts i donen vida «son las escryturas en que son los castygos e el saber, e que los muertos que rresuçitavan con aquellas yervas son los omes neçios...» (13). Allà mateix trobem l'afirmació del sentit pràctic del saber: «... Ca dizen que el saber non se acaba synon con la obra; e el saber es commo el arbol, e la obra es la fruta, e el sabio non demanda el saber synon por apro-

L'Edat mitjana acceptà, gairebé literalment, el vell aforisme llatí «*nihil novum sub sole*» («res no hi ha de nou sota la capa del sol»), i mirà, lògicament endarrera, cercant en el cabal de la tradició i de la memòria col·lectiva el tresor d'experiència acumulat pels savis de l'antigor. I si al savi pertocava el paper importantíssim d'aconsellar i de dictar normes pràctiques de vida (XII, 23) que ajudessin a defugir els paranys d'aquest món i marquessin, alhora, els camins i dreceres que condueixen a l'altre, el llibre, obra del savi i resum quintaessenciat de la seva saviesa, adquirirà una importància extraordinària com a dipòsit i font d'autoritat i de doctrina, lligam que vincula el present amb el passat, i testimoni molt més sòlid i consistent que no la paraula sempre fugissera (XII, 14).³⁶ El saber és, a

---

vecharse del; ca synon usará de lo que sabe, non le tendra pro...» (6). «Uno de los sesos que hombre mejor puede hacer, es de aconsejarse sobre todos los hechos que quiere hacer antes que los comience...» (*Partidas...*, Partida II, tít. IX, ley 5). D'ací la importància dels centres d'estudi: «Y porque de los hombres sabios, los hombres y las tierras y los reinos se aprovechan y se guardan y se guían por consejo dellos...» (Partida II, tít. 31: «De los estudiós»), i el paper pràctic d'un Patronio en *El conde Lucanor* de Juan Manuel. Vegeu sobre el tema J. A. MARAVALL, *Estudiós de Historia del Pensamiento Español* (Madrid 1967). Ara bé, Eiximenis defensa també que «la sciència e nodriment de vida... passava en valor tota riquesa» i que «la sciència segueix les grans edificacions e viles e ciutats..., per tal que les ciutats sien lochs specials e pus covinents que tots los altres a foragitar l'om de si tota ignorància, e per saber ço que és a l'hom necessari en cors e en ànima» (*loc. cit.*, ed. A. BULBENA, Barcelona 1904, 41-44, i c. 13, 27-29).

³⁶ Capítol també publicat per BULBENA, 29-31: «Qui ensenya quals coses deu saber ciutadà, cascun segons son stament», on llegim que «... los mijans e los majors deuen saber gramàtica, per saber parlar ab los stranys dins lur terra, o fora d'aquella. Los majors deuen saber leys, furs, consells e costumes de la terra, e haver pràctica de consellar; e haver d'açò llibres specials, axí com són, los regiments dels passats, les experiències dels presents, la fama d'aquells qui són luny, la pràctica d'aquells qui són prop, millors e pus sensats... car diu que aytant gran diferència ha d'om seient a hom ignorant com de lum a tenebres, e que la santa rusticitat e pagesia solament sap profiter si matexa; mas l'om seient e savi és axí com lo governador en la nau, qui per son bon regí-

més a més, patrimoni de tothom qui té accés a la lletra escrita, i el concepte, ara sacrosant, de l'originalitat es considera més un perill que no un mèrit, puix que hom viu integrat, de la naixença a la mort, dins del poderós corrent d'un sistema que té cura de no desbordar els marges, sempre ben delimitats, de l'ortodòxia. «Dels llibres es fan llibres», i tradició, en la majoria de casos, equival a selecció, repetició i acumulació.

Parlant sempre molt generalment, es pot dir que l'home medieval té una passió: l'ordre, i una idea del món lògica, estructurada, coherent. L'Edat mitjana tot ho relaciona, tot ho explica, tot ho veu clar. Paradoxalment, ha trobat en la fe una garantia de comprensió intel·lectual. No cal entendre per a creure; ben al contrari, cal creure per a entendre, puix que de la ferma creença brolla una visió més clara dels misteris recòndits.³⁷ Aquesta mateixa fe serà també la clau de volta d'un

---

ment e govern salva si mateix e tots los altres. Per rahó d'açò, Roma hagué tostems en sobirana reverència lo senat, ço és la multitud dels consellants, dotant-los de grans honors... car deyen que aquells eren pares de la ciutat, mares del poble, vida de la comunitat, exaltació de la cosa pública, corona de l'imperi, hulls del món, lum de les leys, ajuda dels mesquins, armes dels nobles, patrons de tot lo popular, etc.».

³⁷ Resultat de creure que el món és creació, petjada i mirall d'un Arquitecte perfectíssim que tot ho ha fet «amb mesura, comptada i sospesada» (Sap. 11, 21: «Sed omnia in mensura, et numero et pondere disposuisti...»), i que és a través de la creació o món visible que copsem la perfecció del món invisible (Rom., 1, 20, versió dels monjos de Montserrat, *La Bíblia*, Andorra 1986: «... allò que ell té d'invisible, com el seu poder etern i la seva divinitat, des de la creació del món es fa visible a la intel·ligència a través de les seves obres...»). Consulteu els bells i ja clàssics llibres de F. RICO, *El pequeño mundo del hombre. Varia fortuna de una idea en las letras españolas* (Madrid, Castalia, 1970, i Madrid, Alianza Universitaria 463, 1986), i R. PRING-MILL, *El microcosmos lul·lià* (Palma de Mallorca 1961). Sant Anselm, sota el lema de *Fides quaerens intellectum*, va refusar de sotmetre la Sagrada Escripura a la dialèctica dels racionalistes. Segons ell, com escriu É. GILSON, *La Philosophie au Moyen Âge* (París 1947, 241-242): «La foi est pour l'homme le donné dont il doit partir. Le fait qu'il doit comprendre et la réalité que sa raison peut interpréter lui sont fournis par la révélation; on ne comprend pas afin de croire, mais on croit au contraire

humanisme que no es nodreix en la lectura erudita dels clàssics greco-llatins, sinó, més aviat, en la certesa d'unes arrels pregonas i en unes senyes d'identitat que permeten de relacionar la humanitat mesquina amb la divinitat, mitjançant l'Home-Déu, Jesucrist. Des d'aquesta perspectiva, l'home medieval és, doncs, potser més que mai, la «mesura de totes les coses».³⁸

---

afin de comprendre: *neque enim quaero intelligere ut credam, sed credo ut intelligam*. L'intelligence, en un mot, présuppose la foi...». La qual cosa no vol dir que els creients no puguin esforçar-se intel·lectualment («*studemus quod credimus intelligere*»). Eiximenis coincideix amb Llull en dir que «un Crestià qui dispute de la fe ab un infeel no li pot fer arguments fundats en la fe, car l'infeel li negaria tostemps lo supòsit...» (I, c. 31, f. 17).

³⁸ Cal haver d'explicar amb pèls i senyals que no es pretén afirmar ací que Eiximenis sigui un «humanista» en el sentit estricte i literari del mot, sinó recordar que la doctrina cristiana ben entesa se centra en la salvació integral de l'home, i que si Eiximenis i d'altres refusen la vana saviesa dels que ara anomenem «humanistes» ho fan precisament a causa de la seva manera d'entendre el cristianisme? Tanmateix, i per posar un exemple, un Marsili Ficino, en la seva *Theologia platònica seu de immortalitate animorum*, no parteix de cap cosmovisió distinta de la dels teòlegs medievals. L'ànima racional de l'home segueix essent el pont entre els esperits (Déu i els àngels) i la matèria. El que passa és que es dona un enfocament nou a la mateixa idea: si tot l'univers gira entorn de la terra, i la terra fou creada per a l'home, caldrà admetre que l'home és el centre de la creació, la millor obra de Déu. I la part superior de l'home, l'ànima, el millor lloc on cercar Déu, la qual cosa suposa tot un interessant procés d'introspecció i auto-anàlisi («... dum per vestigia singula Deum ipsum diligenter indagat, in animi speciem ubique divertit, intelligens oraculum illud (nosce te ipsum) id potissimum admonere, et quicumque Deum optat agnoscere seipsum ante cognoscat...», Proemi a la *Theologia platònica*, dins G. TOFFANIN, *Storia dell'Umanesimo dal XIII al XV secolo* (Bolonya, 1943), 78 i 259. Vegeu més avall c. 3, a nivell de la n. 20, on no solament Eiximenis sinó fins i tot Fra Canals són exclosos d'una connexió amb l'humanisme pròpiament dit. Vegeu P. BOHIGAS, *Idees de Fra Francesc Eiximenis sobre la cultura antiga*, dins la ja citada *Aportació...*, 116-122. No debades Eiximenis recorda —com tants d'altres!— que sant Jeroni fou batut amb vergues per un àngel de Déu per ser més CICERONIÀ que no cristià (I, c. 342, f. 175v), i explica, parlant dels teòlegs «pompàtics» que aprenen «sciència aparent, vana e curiosa», el cas d'un frare menor

Déu l'ha col·locat al centre de l'univers en un acte de generosa creació, l'ha salvat i recreat en un gest dramàtic de graciosa redempció, i li ha fet obsequi del tresor abundós de la revelació (I, 320 ss.).³⁹ Res no té d'estrany que aquest mateix home enyori la perfecció primigènia, el vell paradís anterior al pecat d'origen, i que cerqui i trobi en les pròpies potències de l'ànima, en els elements vitals, i en tota la màquina d'un món, malgrat tot ben fet i jeràrquicament organitzat per una voluntat superior, la majestuosa escala de les petjades de la divinitat que assenyala el camí de tornada. I és que, en definitiva, el pas de l'home sobre la terra es concebrà com a cicle de retorn, «camí e no terme» —que dirà Eiximenis (I, 281)—, cap a la felicitat de la possessió eterna del Creador.⁴⁰ La vida humana

---

«que més après una nit orant nostre Senyor après lo tabernacle de l'altar stant agenollat davant lo preciós cors de Jesucrist, que no féu en cinch anys que havia estudiat a París...» (I, c. 327, f. 167). És el punt de vista de, p. e., un Ubertí, i dels espirituals en general.

³⁹ «Per què Déus nos ha dada aquesta Scriptura», I, ff. 163v-164.

⁴⁰ «... en esta vida som en camí e no en terme, e per consegüent ací s'à a guanyar lo terme aquell...» (*loc. cit.*, f. 147v). Eiximenis desenvolupa aquesta idea de l'obligació d'estimar Déu en els preciosos capítols 4-18 del *Primer*, on llegim conceptes com: «...l'amor de Déu és fi de tots los manaments de Déu, car tot quant Déu mana, tot ho mana principalment per tal que l'amem ab cor pur...» o: «... si volem parlar breument devem atorgar que tota virtut és amor, e amor tanqua en si tot altre bé, e amor és aquella per la qual sobiranament satisfem e plaem a nostre senyor Déu més que per nenguna altra cosa que sia el món» (*Primer*, c. 4). En el c. 8 hi trobem uns conceptes típics dels teòrics de la mística i que recorden no solament R. LLULL, sinó poetes com Camoes («Transforma-se o amador na cousa amada...», Sonet 6), o sant Joan de la Creu («... amada en el Amado transformada»), o les especulacions d'un Lleó Hebreu: «Amor ha tres propietats specials, ço és que és unitiva de l'amant ab la cosa amada, e la segona sí és que és transformativa, ço és que transforma l'amant que par que sia sots una mateixa forma ab l'amat, axí que ne àls no vol ne sent ne desija sinó ço que l'amat vol e sent e desitja; la terça sí és que és revelativa, ca l'amant res no pot celar a l'amat, ans lo y revela tot (I, c. 8). ... ço que Déus ha fet en esta vida envers nós tot ho haja fet per amor, e per inflamar-nos a amor, e a ensenyar-nos sa amor...» (*Ibid.*, c. 10). L'obstacle entre aquest amor de Déu i l'home és el pecat,

té una única justificació i finalitat essencial: estimar i glorificar Déu, la qual cosa es concreta en l'acceptació d'una norma moral: els manaments; del testimoni del Crist, i de la seva herència material: el Cristianisme i l'Església cristiana. Viure en aquest món, lloc d'exili i «vall de llàgrimes», adquirirà dimensions èpiques de lluita constant (II) contra les forces del mal (el món, el dimoni i la carn), que enrevolten i assetgen l'home pertot arreu.⁴¹ Però el cristià, i «cavaller de Déu, (II, 1 ss.), no s'exercita sol en l'ascesi o pràctica de les virtuts ja que, si bé s'inscriu, en primer lloc, dins d'una societat material concreta, o «ciutat terrenal», potser hostil, es troba també integrat en una comunitat espiritual, «la ciutat de Déu o ciutat celestial», model de «la terrenal» (XII, 3-4, 374), que transcedeix les fronteres d'aquest món i uneix amb vincles sobrenaturals tots els que participen d'una mateixa visió de pau.⁴²

---

i per això Eiximenis explicarà com Déu ajuda l'home a obviar-lo mitjançant la institució del cristianisme, «per tal que finalment vinga cadascun a salvació e lou e am e beneescha après perpetualment nostre senyor Déu en la sua glòria» (I, c. 1 del Preàmbul).

⁴¹ Tema del *Segon* és «com lo Crestià és per nostre senyor Déu posat en aquest món e dat a temptació. E axí mateix serveix a aquesta matèria mateixa lo *Terç* libre, qui ensenya l'om vençut per temptació en quins mals cau e'n quins peccats e crims, e en quines e quantes culpes és obligat e ligat en esta vida mortal...» (I, c. 4 del Preàmbul), Així el cristià és comparat a un «prou bataller» o sigui a un cavaller, i la vida a una milícia (vegeu més avall el c. 6 d'aquest volum, n. 76). Aquesta pugna fortifica, fa humil al cristià. Déu permet diverses classes de temptacions del diable (I, c. 41 ss.). El llaç de la carn (c. 151-180) és l'altre perill a superar, i el món amb la seva vanitat és també ple de llaços (c. 183 ss.), traïdor com una vil fembra, i deu ser avorrit. (Noteu que el joc antitètic de paraules «o munde inmund» del c. 88, f. 139, prova la procedència eclesiàstica d'expressions que criden l'atenció en autors clàssics posteriors. Penso en el famós, i diuen que tan barroc, «Oh mundo inmund» del *Guzmán de Alfarache*, I, c. 6!).

⁴² Comença ja en el c. 2 del *Dotzè* a bastir la comparança entre el cel o «civitas Dei» («Aquesta eternal, e sobre desijable benauyança nos és comparada e dada a entendre per los cathòlics contemplatius per semblança d'una bella ciutat...»), i argumenta acte seguit (c. 3) que l'home porta dins sí mateix aquesta ciutat, però que a causa del pecat

Això el converteix en membre del cos místic de Jesucrist, i li permet de participar plenament dels tresors de gràcia, adquirits per Crist i distribuïts per l'Església mitjançant els sagraments. Hom ha dit, amb raó, que el títol tan dickensià *d'Història de dues ciutats* resumeix prou bé la història de l'Europa medieval. Ben mirat, una de les ironies d'aquesta història i allò que ara més ens crida l'atenció, és el fet que l'anomenada «ciutat de Déu» que arribés a assolir el control de la «ciutat terrenal». Poc hauria pensat sant Agustí, en redactar *La ciutat de Déu*, que la congregació cristiana, literalment sorgida de les catacumbes i víctima de les més cruentes persecucions, un cop enaltida a la categoria de religió oficial de l'Estat, es valdria de la seva influència i de la seva superioritat cultural i/o moral per a bastir, de manera lenta però implacable, una impressionant estructura de poder material, fins al punt d'arribar a constituir-se en una mena d'Estat dins de l'Estat, o, si ho preferiu, en un Estat supranacional, les fronteres invisibles del qual s'estenien arreu del món cristià. El predomini del papat sobre l'imperi és un fet històric ben documentat que palesa, entre altres coses, la supremacia diplomàtica i intel·lectual de la Santa Seu i la subtileza de les armes emprades.⁴³ La pugna inicial entre les

---

«li és oposada altra ciutat criminosa, la qual mossènyer sanct Agustí, .XV. *De Civitate Dei* appella la ciutat del diable... la qual combat contínuament...». En el c. 4 explica que Déu ha donat a l'home «natural inclinació de viure en companyia bé arreglada..., qui sia appellada ciutat material: e per tal que, atnent a aquesta material ciutat, conegués la ciutat spiritual que porta ab si; e guardant aquestes dues ciutats... desitjàs aquella ciutat sobirana celestial...». Si Eiximenis tracta, doncs, de la ciutat material és en definitiva «per tal... que les penses dels habitants en les ciutats de aquest món sien sovín ateses a desijar la sobirana ciutat de paradís...». El c. 374 és el c. 18 del *Regiment de la cosa pública* (ed. DANIEL DE MOLINS DE REI, 107), on repeteix conceptes semblants. Consulteu el llibre d'É. GILSON, *Les Métamorphoses de la cité de Dieu* (Lovaina 1952).

⁴³ Entre l'abundantíssima bibliografia destacaria el llibre claríssim i succint de W. ULMANN, *A History of Political Thought: The Middle Ages* (Londres, Penguin, 1965). El que apunto ací i més avall en referir-me al *Regiment* deu moltíssim a la lectura d'aquesta i altres obres

dues ciutats, de la qual es féu ressò sant Agustí en el seu famós llibre, va culminar en una convivència harmònica, basada en l'acceptació teòrica i pràctica de les essències cristianes en la societat d'Europa occidental. L'àmbit de l'Estat civil fou envaït i dominat (XII, 461 .s.) per la teocràcia pontifícia,⁴⁴ admirable construcció doctrinal bastida d'acord amb les complicades elucubracions dels teòlegs i dels canonistes. Els primers havien reduït totes les restants ciències i arts, àdhuc la filosofia, a dòcils serventes de la teologia (I, 333.); mentre que els segons,

---

del mateix autor, com és ara: *Principles of Government and Politics in the Middle Ages* (Londres 1961); *The Growth of Papal Government in the Middle Ages, a Study in the Ideological Relation of Clerical to Lay Power* (Londres 1964); *A Short History of the Papacy in the Middle Ages* (Londres 1972).

⁴⁴ És perquè proclama la continuïtat de l'imperi romà d'Occident (c. 454) que més tard pot defensar que aquest imperi perteneix al papa (c. 484). De fet l'aspiració a una unitat universal fa que Eiximenis accepti les teories més radicals tocant a la sobeïania del papa, teories que exposa al llarg d'una vintena de capítols del *Dotzè* (c. 446-464), i més clarament, encara en les *Allegaciones!* Eiximenis defensa que qui governa les ànimes ha de governar els cossos i que les lleis humanes se subordinen a les divines, i això, segons ell, suposaria el final de les conteses entre seglars i eclesiàstics... Les seves doctrines «són les corrents entre els curials de Bonifaci VIII i de Joan XXII... Per a ell, com per als seus devancers, el rol polític de l'Església, intel·lectualment parlant, és d'absorbir el concepte de societat i de realitzar la unitat a base de la doctrina del cos místic...» (MARTÍ DE BARCELONA, *L'Església i l'Estat segons Francesc Eiximenis*, «*Criterion*», VII (1931), 325-338 i VIII (1932), 337-347 (346). Fa una detinguda exposició de la qüestió V. S. IRANZO, *La teocràcia pontifícia en Francisco de Eiximenis*, «*Anales del Seminario de València*», VII (1967), 9182 (veg. en especial el c. 4, 95-103: «El gobierno universal único como ideal», i c. 6, 133-165: «La argumentación eiximeniana de la teocràcia pontifícia»). Vegeu també A. LÓPEZ-AMO, *El pensamiento político de Eiximenis en su tratado de «Regiment de Prínceps»* (Madrid 1946), 130-139; F. ELÍAS DE TEJADA, *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval* (Barcelona 1950), 159-160, i l'excel·lent treball de M. J. PELÁEZ, *En torno a los orígenes del derecho internacional en el pensamiento jurídico franciscano; Francisco de Eiximenis y sus ideas internacionales*, EF, LXXXII (1981), 125-188 (144-163).

sovint en competència amb els teòlegs (I, 346), teixien una espessa teranyina de normes i decrets emanats de Roma.⁴⁵ Al temps que consolidaven cada cop més el poder papal, convertien pràcticament la Bíblia —tal i com la interpretava la tradició patristica i la mateixa cúria romana— en la norma reguladora de les relacions públiques i privades, de la cavalleria (XII, 862, s.),⁴⁶ la guerra (XII, 655, 657 s.), o els contactes amb altres grups de diferent ideologia (XII, 834 s.), a la sexualitat i l'esfera més íntima del pensament (III, 524 s.), fins al punt que no és exagerat d'afirmar que la Sagrada Escrip-tura és la base del dret canònic i civil, i, per consegüent, el fonament de tota la societat medieval (XII, 359-361, 834).⁴⁷

---

⁴⁵ «Com los grans theòlecs han notablement regida la Sglésia de Déu» (f. 170v), i f. 177v: «Com aquells qui no saben theologia e per força la han a tractar se deven comportar» (on al·ludeix a la pugna entre teòlegs i els canonistes, que pretenen ser més que no els teòlegs). Vegeu també I, c. 331-332.

⁴⁶ Capítols, alguns dels quals vaig encabir en la meua *Selecció*, 276-283, i ara assequibles en el v. 4 de l'OFE (Girona 1987), 432-442. Sobre els aspectes jurídics de la guerra vegeu l'esmentada *Selecció*, 250-258, i OFE 3 (Girona 1986), 456-496, i OFE 4, 513-514. Toca bé el tema, PELÁEZ, 167 ss., i, en especial, 176-186, amb unes indicacions bibliogràfiques interessants en la n. 183. En fa també un resum, massa superficial, D. J. VIERA, *Ius ad Bellum en el «Dotzè del Crestià» de Francesc Eiximenis*, «Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica» (Abadía de Montserrat 1988), 135-141. Per a discutir aquesta matèria cal conèixer, com a mínim, els llibres de M. H. KEEN, *The Laws of War in the Late Middle Ages* (Londres i Toronto 1965), i de F. H. RUSSELL, *The Just War in the Middle Ages* (Cambridge 1975, 1977 i 1979), amb abundant bibliografia.

⁴⁷ Heretges (c. 835, OFE 4, 368-370), infidels (c. 836-838, *ibid.*, 371-378) i jueus (c. 839-841, *ibid.*, 379-384). Parla extensament dels jueus en el I, c. 101-123, c. 202-372 en tractar de demostrar la superioritat de l'Església sobre la Sinagoga. I llança també un sistemàtic atac personal contra el «malvat» Mafomet (I, c. 95-103). Hi ha només publicats uns pocs capítols del III corresponents al *Tractat de Luxúria* (Barcelona 1906), s. a., 15 pàgs., però hom pot llegir *Lo Libre de les Dones* (ed. de F. NACCARATO i altres, 2 vols., Barcelona 1981), que enclou una crítica dels costums, i sobre el qual hom pot consultar el desigual però interessant llibre de D. J. VIERA i J. PIQUÉ, *La dona en*

No cal dir, doncs, que en els països vinculats als mòduls de la cultura occidental, el cristianisme és quelcom més que una vella filosofia o una manera individual d'entendre la vida. El cristianisme fou —i és encara ara en més d'un aspecte i a més d'un país— un factor determinant que incideix en la manera d'ésser, de pensar i de sentir, i, naturalment, en totes les formes de l'art i de la cultura. Raó per la qual, i al marge de les modes ideològiques i de les conviccions personals de cadascú, resulta d'una gran obvietat que la plena comprensió de la mentalitat medieval és molt difícil, si no impossible, sense un bon coneixement de les premisses ideològiques que li serveixen de suport. En aquest sentit, poques obres medievals escrites en la nostra llengua ens ofereixen una visió tan ordenada i completa com l'obra d'Eiximenis, *Lo Crestià*, la qual, en paraules de l'autor, «conté sumàriament tot lo fonament de cristianisme» (I, Int. 2).

III. «LO CRESTIÀ»

INTENCIÓ I ESTIL

El *Crestià* és l'obra més vasta i ambiciosa d'Eiximenis. Els quatre llibres que ens han arribat, tot i que sumen la respectable quantitat d'uns dos mil cinc-cents noranta-dos capítols, no representen ni tan sols la tercera part del projecte global. Sortosament es conserva el pròleg que Eiximenis redactà com a introducció general dels tretze llibres que volia enllestir. Aquest preàmbul, fins ara, que jo sàpiga, no publicat

---

Francesc Eiximenis (Barcelona, Curial, 1987). El c. 359: «Com la llei crestiana és noble e fonament principal de la cosa pública...» és el c. 3 en l'ed. del *Regiment* (45-48) i es troba també en *Selecció* (195-196), però és en el I, c. 303-361, on Eiximenis discuteix amb més deteniment el fonament de la revelació cristiana.

íntegrament (I, 1-4), és importantíssim, a causa del seu caràcter programàtic que ens permet de fer-nos una idea prou clara de quin era el pla original, així com del contingut, la intenció o finalitat, i l'estil de l'obra.⁴⁸

Eiximenis especifica que la «final intenció» del llibre i el seu «fi principal» no és altre que «il·luminar, endreçar e despertar, adoctrinar e amonestar tot feel Crestià d'haver diligent cura de la sua vida e de les carreres de Déu, per tal que es sàpia cascun guardar de la multitud dels llaços e perills que ban los hòmens en esta present vida, e açò, principalment, per tal que finalment vinga cascun a salvació» (Int. I, 2). L'autor es proposa també d'obtenir mèrits davant Déu, és a dir: «... lo gran lloguer que lo dit Senyor promet a aquells qui treballen volenterosament per la cosa pública e, especialment, per la salut de les ànimes».⁴⁹

Notem, de bell antuvi, que ambdues intencions corresponen plenament als objectius que es proposa la predicació oral, objectius ben concretats en el capítol novè de la *Regla dels Freres Menors*, text que Eiximenis havia glossat en un dels seus llibrets perduts, del qual comenta i tradueix alguns fragments molt pertinents al llarg de la seva obra, en especial a la *Vita Christi* (8, 7), on diu que els frares cal que vagin «... preïcant vicis e virtuts, e pena e glòria... Per açò manà sant Francesc en la sua regla que preïcassen curt... coses virtuoses, en curtes e en virtuoses e en santes paraules».⁵⁰ És més: al capítol primer del seu *Ars Praedicandi* o *Art de predicar*, el mateix Eiximenis ensenya als futurs predicadors que tot llur esforç deu anar dirigit a «glòria de Déu» i a «instruir la gent amb prudència í sense parlar massa elevadament, de l'excel·lència de Déu..., a fi de moure el poble a honorar-lo més, a témer-lo, lloar-lo í esti-

---

⁴⁸ Veg. *Selecció*, 35-41.

⁴⁹ *Ibid.*, 36.

⁵⁰ El confrontament del text de l'«AP» (313-314), amb l'esmentat de la VC prova, si més no, la procedència franciscana del tractat llatí: «Ideo posuit beatus Ffranciscus in *Regula* sua quod fratres in sua predicacione ANNUNCIANT UICIA ET UIRTUTES, PENAM ET GLORIAM CUM

mar-lo». Predicar no és altra cosa que «guiar piadosament de la mà els pecadors cap al camí que porta al regne de Déu», «encendre i instruir», «cercar la salvació» dels altres fent, alhora, «mèrits per a la pròpia salvació».⁵¹

Com és lògic, l'estil i la forma del missatge se subordinen a la intenció didàctica i pastoral. Això pressuposa un bon coneixement de la psicologia i del llenguatge del poble i el propòsit de defugir tot allò que pugui dificultar la comprensió, o sigui, l'estil massa elevat («parlar massa elevadament») i l'enutjosa «prolixitat» que Eiximenis, adés i adés, confessa que vol evitar, tot i que en la pràctica allargassi el seu discurs,

---

BREUITATE SERMONIS... proferre uerba non inania nec risu digna... omni tempore inducunt uerba mendacii SICUT FABULAS UEL TRUPHAS confecta ab ipsi...» Cfr. amb: «...PREICANT VICIS E VIRTUTS, E PENA E GLÒRIA,, no preicant truffes, ne faules, ne coses dignes de riure, qui-s preyquen per alguns miserables e vans preicadors... Per rahó d'açò manà Sent Francesch a sos frares en la sua regla que preycassen curt, car diu lo poeta que «hom verbós e parlaraç / a tot hom és anugós». Els qui no segueixen aquest consell i no imiten la predicació de Crist, el qual «comença a manifestar-se NO AB POMPA NI AB GRAN VENT, mas ab sobirana humilitat» (nova al·lusió velada a la «bufa» de Fra Vicent Ferrer?), s'exposen precisament a «perdrà aquell TAN GRAN GUARDÓ e tan alt stament que lo ffill de Déu revelà ésser aparellat al bon preicador...». El text de la *Regla* es pot llegir amb un comentari bonaventurià dins: *Selecta pro instruendis fratribus Or. Min. Scripta S. Bonaventura una cum libello Speculum Disciplinae* (Quaracchi, Ad Claras Aquas, 1942), 116: «Moneo quoque et exhortor eosdem Fratres, ut in praedicatione, quam faciunt, sint examinata et casta eorum eloquia, ad utilitatem et aedificationem populi, annuntiando eis vitia et virtutes, poenam et gloriam cum breuitate sermonis, quia verbum abbreviatum fecit Dominus súper terram», i comentari, 124-126.

⁵¹ «Circa finem predicacionis... breuiter edocere uolo quod principalis finis omnium est glòria Dei... predicatores... debent attendere ad hoc quod gentes instruant prudenter et non multum alte loquendo ad Dei excellentiam..., ut ex hoc moueatur populus ad Deum plus honorandum, timendum, laudandum et amandum... ut per ea que predicat, populus incendatur et informetur... Secundus finis predicatoris est salus populi... Tercius finis... est salus et fructus meriti predicantis...», etc. (4-5).

arrossegat per una facúndia incontrolada que el fa caure en el defecte que ell mateix recomana als altres que tractin de defugir. Segons Eiximenis, si el predicador vol impartir una lliçó determinada, cal que no s'expressi en termes massa abstractes. És preferible que entri tot d'una en una casuística concreta, directament relacionada amb els costums o *mores i* amb els detalls de la vida quotidiana. De res no serveix, per exemple, enraonar de manera general contra l'avarícia, si hom no passa acte seguit a atacar els robatoris, la usura, els jocs o qualque cas que copsi de seguida l'atenció del públic present. Serà, per tant, essencial d'adaptar el discurs a la condició i classe social de l'auditori.⁵²

Aquests principis teòrics s'avenen bé amb el que Eiximenis resumeix en els set «notables» del capítol terç de la introducció del *Crestià*, que no cal repetir ací punt per punt, però sí llegir detingudament.⁵³ Explica —en síntesi— que no escriu

---

⁵² Es discuteix això en el c. 1 on torna a atacar els predicadors ventosos: «...uento superbie et uanaglorie inflati..., qui in suis uentosis predicacionibus nullum finem de predictis intendunt... conuertunt se ad uerba picta, rimata et rethorice ornata, quibus coiungunt pro sui maiore ostentacione dicta quadriuii ut arismetice, geometrie, astrologie et musice... Aliquando dubia et rationes philosophicas uanissime pertractant... et adducunt theologica (6). Tot el c. 2, 1 (8-9) tracta «De breuitate sermonis». El sermó «est predicandum *moraliter*» (el predicador és com un metge que primer cura la plaga, 13-14). «Cum generaliter incipies mores docere, statim ad spiritualia ascende...; nichil enim prodest loqui contra auariciam, nisi statim descendas ad furtum, usuram uel aliquam speciem uel casum pungens aliquos qui sunt ibi...», però «considerando eorum condicionem et statum. Unde aliter est predicandum nobilibus, aliter mercatoribus, aliter rusticis, aliter ciuibus, aliter marinariis et aliter militibus, etc.» (c. 3, 6, pàgs. 15-16).

⁵³ *Selecció*, 37-40. Que renunciï a fer «grans e curioses al·legacions, ne tocacions de auctoritats ne de originals, ne d'altres dits científichs, ne al·legar res en latí sinó fort poch...» (c. 3, f. 2), prova que tracta de tenir presents les regles enunciades en l'AP (vegeu nota precedent). Crec molt interessant allò que apunta Eiximenis sobre la possible utilitat dels seus esquemes: «Confiu emperò molt ací de la misericòrdia del fill de Déu Jesucrist nostre salvador, qui aquest libre ordenat axí simplement e grossera darà motiu per temps vinent a molt gran

per als lletrats, tot i que el llibre també els pugui resultar útil, sinó per a les persones «simples e llegues». En conseqüència, i d'acord amb aquesta intenció, vol «proceir per manera simple e grossera», o sigui segons l'estil ínfim de la retòrica tradicional. De fet, cal no prendre's aquesta afirmació massa al peu de la lletra, vist que la majoria dels capítols atenyen un nivell molt discret del que podríem anomenar prosa de tipus doctrinal i que en alguns comptats casos, com en el capítol primer del *Primer* o en la dedicatòria del *Dotzè*, trobem mostres d'un estil més ornat. Tot plegat, queda clar que Eiximenis volia prescindir dels tecnicismes i de les complicacions i que havia renunciat, amb certa recança, a endegar la seva gran obra d'especialista, la *Summa Theologica* en llatí, que devia tenir embastada i que no sabem si va arribar a completar, en benefici de la tasca de divulgació, que considerava més necessària i urgent. Tanmateix del que diu es desprèn el seu convenciment que l'obra del *Crestià* si fos redactada «altament e científica» en Ja llengua oficial de les escoles, podria aspirar a ser un llibre d'una certa importància (Int. I, 3). Sigui com sigui, sembla que en aquesta intenció d'arribar al poble senzill rau l'explicació de les nombroses concessions que el rígid moralista farà als seus lectors. Es tracta, com veurem, de tècniques destinades a guanyar-se l'atenció, prou conegudes dels predicadors populars, de les quals unes responien a una pràctica acceptada per tot-hom, d'altres, en canvi, són expressament rebutjades per l'Eiximenis purità del tractat sobre la predicació, o *Ars Praedicandi*.

· e marvellós clergue qui après nós vendrà, de dilatar altament e científica les matèries que ací són tocades per lo Senyor mijançant mi pobre e ignorant e peccador servent seu...» Crec ben probable que —malgrat les formes d'humilitat emprades ací— ell mateix hagués intentat aquesta tasca.

TÈCNiques MANLLEVADES A LA PREDICACIÓ

Fa bo de veure que la predicació oral i la predicació escrita se serveixen sovint de tècniques intercanviables que seria massa llarg d'enumerar ací, i que ja he estudiat a un altre lloc tot referint-me a la *Vita Christi*.⁵⁴ Així, per exemple, era tradicional de començar els sermons amb un tema dividit i subdividit en parts, que hom anava demostrant una per una amb citacions de la Bíblia, originals o fragments presos dels doctors de l'Església i tota classe de raonaments lògics, al·lusions a exemples de la naturalesa, a fets o històries de personatges famosos, vides de sants, etc. Hom establia relacions amb objectes de la vida real, ja fos per mitjà d'una simple comparança que podia inspirar una minuciosa correlació sistemàtica, o en una metàfora més o menys elaborada; s'analitzava el significat dels noms, o les causes i els accidents, etc., de manera que un predicador una mica experimentat era capaç d'amplificar i allargar qualsevol tema gairebé indefinidament. La pràctica establia uns límits a la predicació oral, però una vegada aplicada a l'escriptura l'única barrera era la manca de paper i l'esgotament de les forces de l'escriptor (XII, Dedicatòria).

Si obrim el *Crestià*, comprovem, en efecte, que Eiximenis es planteja el *Primer* llibre com si comencés un sermó, a partir d'una definició-tema que trobem al capítol dinou, la qual, dividida en tres parts, conté *in nuce* tota la matèria desenvolupada en el primer punt, és a dir en els capítols 1-191. És més: tot i que Eiximenis sembla que no era gaire partidari de les divisions rimades (que ataca en l'*Art de predicar*), la proposició

---

⁵⁴ El c. 8, inèdit, de la meua tesi doctoral porta el títol de «*La VC d'Eiximenis com a sermó escrit*». Vegeu un tractament més genèric en A. G. HAUF, *El «Ars Praedicandi» de Fra. Alfonso d'Alprão, O. F. M. Aportación al estudio de la teoría de la predicación en la Península Ibérica*, AFH, LXXII (1979), 233-329 (238-261) amb molta bibliografia. Hi ha ara versió castellana del llibre de J. J. MURPHY, *La Retórica en la Edad Media. Historia de la teoría de la retórica desde San Agustín hasta el Renacimiento* (México 1986), 275-361 (on es segueix ignorant ets

que vol demostrar al principi del capítol vint, en aquest cas que «la religió cristiana és un excel·lent estament», es subdivideix en una divisió rimada en -AT que permet de recordar tots els punts importants: «... si atens a aquest estament per qui és estat *fundat*... / per lo Fill de Déu... *ordenat e plantat*, / per los patriarques... *desitjat e figurat*, / per los profetes... *profetat*, / per los àngels *revelat*, / per los apòstols *preïcat*, / per los evangelistes escrit e *notat*», etc., etc.⁵⁵ Cada una de les parts de les proposicions requeria, normalment, el suport de l'autoritat de la Sagrada Escripura i dels Sants Pares. Eiximenis indica el propòsit de no abusar massa de tals citacions i d'oferir-ne una versió en pla català que correspongui no a la lletra, sinó al contingut moral i a la interpretació més acceptada. Tampoc no es compromet a assenyalar quines són les seves fonts i a anotar puntualment el nom del llibre, ni tan sols de l'autor citat, puix que, al seu entendre, tals precisions són «curiositats trobades per los novells actors» (Int. I, 3), pròpies dels tractats erudits, però no de la predicació oral i/o escrita.⁵⁶

De semblant manera, veiem que encapçala el llibre *Segon*

---

tractadistes hispànics amb l'excusa que no són assequibles!).

⁵⁵ AP, pàgs. 337-338: «Aliqui enim sic sunt in diuisionibus thematum replicatis et magis prolongatis, rimatis, curatis et uariatis, quod magis uidentur trufatores et histriones et uerbosi burlatores quam celestes oraculi et uerbi Dei predicatores... non est necessarium intendere rithmis nisi ex hoc iuuetur memoria...» Cf. amb VC, VIII, c, 7: «...lexades totes rimes e curiositats...».

⁵⁶ Vet ací el fragment més rellevant del text citat: «...quant hauré a romançar o expondre alguna auctoritat o res als de la sancta Scriptura... no u entench a romançar ne expondre-ho judaycament, ne segons que jau la letra de paraula a paraula... mas segons lo ver seny... Que axí mateix no sia necessari de tots temps al·legar los actors o aquells qui dien les coses que hom al·lega axí parlant o scrivent, appar-ho per tant car nós veem que los sancts passats en lur libres... no haviem cura de al·legacions ne de tocacions ne anomenaven tostemps aquells qui al·legaven, sinó en paraules comunes, dient: axí diu lo savi o lo profeta... aytals tocacions o exposicions que segueixen de punt a punt la letra més són curiositats trobades per los novells actors que no són a profit ne a informació d'aquells a qui preycaven o adoctrinaven...».

del *Crestià* amb un tema pres del *Llibre de Job*: «Tota la vida de l'hom sobre la terra és així com una bella cavalleria», de la qual extreu una interessantíssima correlació sistemàtica entre la cavalleria, o els actes «dels prous e savi cavaller», i el bon cristià (II, 1-4). Aquests capítols podrien molt bé procedir d'un llibre de sermons i —dit sigui de pas— proven fins a quin punt el famós *Enchiridion*, o *Manual del cavaller cristià*, d'Erasme, no fa més que aprofitar i amplificar un tema prou conegut dels autors medievals.⁵⁷ Tot i que la correlació fos essencialment un recurs per ajudar a la memòria de l'orador, com ho prova l'exemple que dona Eiximenis en el seu *Art de predicar*, segons el qual el cos humà és figura del sistema estamental de l'època: els peus poden significar els pagesos, que el mantenen amb llur treball; les cames els burgesos, el ventre els administradors, els braços els cavallers, la llengua els juristes, els ulls els savis, les orelles els procuradors i el cap el rei; el recurs continuava essent aprofitable en un llibre, i, de fet, aquest mateix exemple que tan bé sintetitza la tesi organicista de la societat medieval i el concepte paulí del cos místic, és un dels preferits d'Eiximenis (XII, 357-358, 751).⁵⁸

Per al lector modern tanmateix allò que té més interès són aquelles tècniques que Eiximenis rebutja expressament en el seu tractadet teòric, com és ara les «ficcions poètiques» o invencions literàries de tota mena, i «les trufes ne faules, ne coses dignes de riure» (VC, 8, 7), «les profecies», «els cànons o lleis» i «les sentències o dites dels filòsofs», cada cop més freqüents en el *Crestià*.⁵⁹ El motiu d'aquesta irrupció, que es

⁵⁷ Remeto al c. 6 d'aquest volum, *La Quarentena...*, IV, 3.2, i notes 76 i 84.

⁵⁸ Vegeu el fragment ací al·ludit i les seves fonts més avall en el c. 3.1 d'aquest volum. Els capítols es poden llegir en *Selecció* (192-195) i corresponen als capítols 1 i 2 del *Regiment* (ed. cit., 39-44). El c. 751 és assequible en OFE, 4 (172-173).

⁵⁹ «...istòries paganes e poètiques» (VC, VIII, 7). Cf. amb: «Nam aliqui dilatant per canones et per leges, que omnia sunt impertinència predicatori euangelico et multum uana ad allegandum. Alii se dilatant

fa sentir de manera molt especial en el *Terç*, potser caldria cercar-lo en l'èxit més aviat migrat dels dos primers llibres, la tradició manuscrita dels quals fa pensar que no tingueren massa divulgació, per raó, potser, de l'excessiva sobrietat i eixutesa de l'estil.⁶⁰ Llevat d'uns casos excepcionals, és en el *Terç*, i encara només en tractar d'uns determinats temes, on el nostre autor comença a donar prova del seu domini d'aquests recursos, que són el millor testimoni del seu talent de narrador i del seu control dels registres col·loquials de la llengua. Passaré revista, molt superficialment, als aspectes més interessants.

ELS «EXEMPLA» O NARRACIONS INTERCALADES

Fa temps que Marçal Olivari va publicar, amb el títol de *Contes i faules*, seixanta-tres narracions, extretes, gairebé totes, del *Crestià*.⁶¹ Aquesta excel·lent antologia, si bé ha contribuït moltíssim a donar a conèixer el caire més popular de la vasta compilació eiximeniana, n'ha divulgat, potser, la idea que el nostre frare fou un narrador d'històries més o menys divertides, quan, en realitat, els fragments publicats per Olivari són, més aviat, nuclis aïllats que apareixen molt esporàdicament entre innombrables capítols d'àrida doctrina, a fi d'il·lustrar i subratllar la teoria i d'endolcir, ací i allà, la píndola moralitzant. Podríem, doncs, comparar aquestes històries a les pedres o perles que adomenen una feixuga peça d'orfebreria, i seria força imprudent —tot i que és impossible de negar llur valor individual— de considerar-les, com s'ha fet, fora del context general del llibre i/o del pas concret on s'encasten. La tècnica

---

per dicta philosophorum... Alii per poëtica et ficta: et has fabulas detestamur... Alii per propheticas nouas, et hoc est temerarium...» (AP, c. 3, 7, pàg. 22).

⁶⁰ MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc Eiximenis...*, 414-415, només anota 4 Mss. del *Primer* i 2 del *Segon*, conservats

⁶¹ (Barcelona, ENC, 1925.)

de fer servir aquesta mena de narracions era ben coneguda dels predicadors populars, fins al punt que va arribar a ser proverbial l'expressió «qui no sap contar facècies, no sap predicar» («*Qui nescit barlettare, nescit praedicare*»). Existien abundants repertoris, alguns ordenats per ordre alfabètic segons els vicis, pecats o virtuts, i hom hi encabia anècdotes preses de la història antiga i moderna, llegendes hagiogràfiques, miracles marians, contes i faules populars, vides dels filòsofs de l'antigor i, molt sovint, experiències del mateix predicador.⁶²

---

⁶² Deguda a la fama del predicador Gabriel Barletta o Bareletta. Dono un resum de les principals classes d'«exempla» esmentats en els ja clàssics llibres de J. Th. WELTER, *L'Exemplum dans la littérature religieuse et didactique du moyen âge* (París-Tolosa 1927), 105-108, i A. LECOY DE LA MARCHE, *La chaire française au moyen âge* (París 1886), 302-305. Vegeu MURPHY, *loc. cit.*, i la llista d'obres no esmentades per ell citades per HAUF, *El «Ars Praedicandi»*, 251, n. 1 (16), entre les quals cal destacar el *Recull d'eximplis e miracles, gestes, faules e altres ligendes ordenades per ABC*, editat per M. AGUILÓ, 2 vols. (Barcelona 1881-1882, n'hi ha una nova edició en preparació), i a la qual afegiria ara F. C. TUBACH, *Index Exemplorum. A Handbook of medieval religious tales*, FFC 204 (Hèlsinki 1969), i l'interessant aportació de C. GUARDIOLA, *La «Summa de Poenitentia» de Servasantus de Faenza una de las fuentes del «Libro de los exenplos por ABC», «Antoniano»*, LXII (1988), 259-277, que il·lustra bé la qüestió de les relacions entre els tractats morals sobre vicis i virtuts i les col·leccions d'«exempla». Veg. M. W. BLOOMFIELD, *A preliminary list of incipits of latin works in the virtues and vices mainly of the thirteenth, fourteenth and fifteenth centuries*, «Traditio», XI (1955), 259-379. L'AP, c. 3, 6, pàg. 16, recomana fer servir manuals fàcils de portar arreu: «Opus sermonum semper teneas et habeas tecum familiarem et ductilem...», i entre el llibres documentats per MONFRIN, hom hi troba GUILLELMUS PERALDUS (C 3 i C 6), JOHANNES GALLENIS (C 5 i C 38), i NICOLAUS DE HANAPIS, *Liber de exemplis S. Scripturae* (C 41), índex de la classe de llibres que manejava Eiximenis que portaria a consultar-ne d'altres de semblants, com es ara JOHANNES DE BROMYARD, *Summa praedicantium* (Nuremberg 1485); JOHANNES DE SANCTO GEMINIANO, *Summa de exemplis ac similitudibus rerum* (Venècia 1499); SERVASANTUS DE FAENZA, *Summa de Poenitentia o Antidotarius animae* (Lovaina 1485); JACQUES DE VITRY (ed. de T. F. CRANE, *The Exempla or illustrative stories from de sermones vulgares of J. de V.*, Londres 1890), sense oblidar obres de procedència catalana, com la gran *Summa Praedicabilium* de Fra BERNAT

En l'obra d'Eiximenis trobem exemples de totes les tendències i classes, i, dins dels límits de l'espai disponible, a la meua *selecció* vaig procurar d'oferir una tria representativa, tenint, però, bona cura de no separar-los del cos de l'obra i procurant de donar a conèixer algun relat fins ara desconegut, com el del fraret de Cambridge, la consciència del qual no li permetia d'aixecar-se a resar matines (II, 63), bona mostra de dialèctica aplicada medieval,⁶³ o el del mossèn francès que va enterrar l'ase amb creu alçada i que, com a «*bon vivant*» i home d'«*esprit*», va saber trobar el punt flac del seu prelat, mesclant, amb sentit de l'humor, l'erudició escolàstica (la seva objecció, tradueix la màxima: «*Ad impossibile nemo obligatur*»), amb el cínic lliurament del sarronet de dobles (XII, 688).⁶⁴ Entre els exemples històrics, cal remarcar els referents als monarques del casal d'Aragó, com el del rei Pere el Gran compartint el dinar amb un peó durant la invasió francesa (XII, 606) —també publicat allà per primera vegada—, i el ben conegut del confrontament de la ciutat de València, representada per Vinatea, amb Alfons «El Benigne» (XII, 578), que convé llegir juntament amb la història de la pugna entre el rei don Dionís de Portugal i el seu fill Alfons (XII, 577). De la mateixa manera, la història relativa a la generositat del rei Pere el Cerimoniós (XII, 750), guarda relació temàtica («importància del tresorer») amb un apòleg (XII, 571) que Joan de Salisbury, en el seu *Policraticus* (VI, c. 24), posa en boca del papa Adrià IV. Sembla molt probable que Eiximenis, a part dels llibres de Pere Comestor, Josefus, Eusebi de Cesàrea, etc., manegés alguns compendis historiogràfics, com la

---

DE DÉU, OFM, «compilatam anno Domini Mo. CCCo XVIIIo» (veg. A. DE SALDES, *Noies i documents franciscans*, EF, XXXVII (1926), 428-431).

⁶³ *Selecció*, 66-68.

⁶⁴ *Ibid.*, 260-261, i O. F. E., 4, 29-30.

⁶⁵ *Selecció*, 253, 238-240, 267-268 i O. F. E., 4, 460, 254-255, 252-253. Sobre l'apòleg de la importància del tresorer vegeu més amunt, n. 58.

Crònica Universal de fra Guillem de Nangís i la *Martiniana* de Martí de Tropau.⁶⁶ Això explicaria que trobem, seguit seguit, al·lusions i relats procedents de la *Història Africana, Bulgàrica, Gàl·lica, Germànica i Teutònica, Grega, Itàlica i Romana o dels Romans*, de la *Llombarda, Meridional, Oriental, dels Saxons*, etc. Els nombrosos exemples de l'antiguitat romana semblen derivar generalment del Valeri Màxim, per via de les obres de fra Joan de Gal·les que figuren a la biblioteca del nostre mestre. L'exemple del rei Eduard d'Anglaterra té interès,⁶⁷ perquè potser pressuposa una lectura del *Guy de Warwick* (XII, 747), mentre que la menció a la *Història del rei Meliadux* (XII, 894-895) és de segona mà.⁶⁸

Les llegendes hagiogràfiques no són gaire abundants. Algunes, com la del miracle de Teòfil (II, 50),⁶⁹ o les referents a

---

⁶⁶ Eiximenis cita el «Mestre de les Ystòries Escolàstiques». Veg. XII, c. 16: «E prova encara açò mateix Petrus Comestor... E diu ací Petrus Comestor...», i c. 28: «E nota ací, ço és, que Petrus Comestor diu en aquesta matèria, car diu que aquest Nemroth...», etc. També Josefus (XII, c. 17), i Eusebius (XII, c. 20. En III, c. 873, i XII, c. 501, per exemple esmenta la *Historia Tripartita*), la qual cosa no vol dir, ni de molt, que sempre els citi directament. Ben al contrari: hi ha citacions teòricament preses del «Mestre de les Ystòries» que provenen en realitat de la *Legenda Aurea*, o sigui del «Mestre de les Flors dels Sancts». La *Crònica universal* de G. DE NANGÍS es conserva en versió catalana en el Ms. 10235 de la B. N. de Madrid, i és una font de les altres cròniques universals. Eiximenis l'esmenta, per exemple, en el XII, c. 16: «Recompta Guillem, famós historial qui fonch monge de sanct Dionís de París...» (i no sé si és el mateix «Guillermus Gallicus, in *Coronica sua*» del XII, c. 30). La *Martiniana* (conservada en versió catalana en el Ms. P-ij-18 de l'Escorial), apareix, per exemple, en el III, c. 969, í XII, c. 474. Té interès la referència a «Rodericus historial» (XII, c. 19) o «Roderich istorial» (XII, c. 23), potser útil a l'hora de discutir la *Crònica d'Espanya* atribuïda al misteriós Pere Ribera (Ms. esp. 13 B. N. París).

⁶⁷ *Selecció*, 263, i OFE 4, 165, En parla, però, en molts d'altres llocs (vegeu índex general del vol. 4 d'OFE) o XII, c. 59, i la font en aquest cas particular podria ser també hagiogràfica.

⁶⁸ OFE, 4, 511, i c. 895, 515.

⁶⁹ *Selecció*, 59-60.

vides de sants, eren força divulgades gràcies a les lliçons del *Breviari* i a les *Vides de sants* o *Legenda Aurea* de Jacobo de Varazze, als *Diàlegs* de sant Gregori i a les *Col·lacions dels Pares*. Pel que fa a les altres, és impossible de passar ací revista a totes les narracions, tasca que requereix un estudi seriós de les possibles fonts. És difícil de saber quin fou el repertori o repertoris emprats per Eiximenis. El recull de fra Humbert de Romans figura entre els seus llibres, juntament amb el *Breviloquium* i *Communiloquium* de fra Joan de Gal·les, que donen resums sintètics, poc o no gens elaborats.⁷⁰ Només tres de les narracions moralitzants del *Crestià* es troben, pel que he vist, en el conegut *Speculum Laicorum* (entre elles la copiada al XII, 874);⁷¹ almenys una, la del noi innocent que descobreix a simple vista els encants de les «dones-dimonis» (II, 173), deriva de la coneguda llegenda de Barlaam, i es pot llegir a l'*Alphabetum Narrationum*.⁷² Cal no oblidar que Eiximenis al·ludeix sovint a experiències reals o fingides, que sol acompanyar de fórmules com: «E jo mateix he vist...; jo fui en...; jo viu...; a mi dix sa muller», etc. (I, 59; III, 237, 306, 308, 312, 315, etc.), que augmenten l'impacte de les seves paraules. En tot cas, resulta interessant de trobar localitzat «en Empordà» el tema folklòric T. 251 i T. 251.2 de «l'amansiment de la dona esquerpa», tractat per Juan Manuel en el seu exemple 35;⁷³ i a Tolosa del Delfinat el tema

⁷⁰ Vegeu més avall el c. 3.

⁷¹ *Selecció*, 285, i OFE, 4, 464. Cf. amb l'exemplum núm. 228 del c. 34 de *El Especulo de los legos*, ed. de J. M. MOHEDANO HERNANDEZ (Madrid 1951), 152.

⁷² *Selecció*, 72-73. ARNOLD DE LIEGE, *Alphabetum Narrationum*, fàcilment assequible en la versió anglesa: *The Alphabet of Tales* de M. M. BANKS, E. E. T., 126-127 (Londres 1904). Veg. J. E. KELLER, *Motif index of Mediaeval Spanish Exempla* (Tennessee 1949), 56 T 371: The boy who had never seen a woman. *Barlaam*, p. 375; *Exemplos G*, No. 231».

⁷³ Aquest *exemplum* en català és ignorat pels estudiosos de Juan Manuel. Veg. R. AYERBE-CHAUX, *El Conde Lucanor. Matèria tradicional originalidad creadora* (Madrid 1975), 309-319, i D. DEVOTO, *Intro-*

H. 1565 i D. 2031.5, del «nigromàntic i el seu deixeble malagraït» (III, 111), que en *El Conde Lucanor* és una de les creacions més belles de la narrativa medieval. Eiximenis en dóna una versió prou acostada al text llatí del *Promptuarium Exemplorum* (II, Z), si bé substituïnt la cort de Constantinoble per la del rei de França.⁷⁴ Tocant a les faules, Eiximenis esmenta sovint un *Fabulari vell* i un de *novell* (III, 947) i parla també del *Coblejador*. Hom ha relacionat el primer recull amb el *Romulus*, í si tenim present que moltes de les possibles fonts eiximenianes són encara inèdites, res no té de particular que els folkloristes no n'hagin catalogat alguns dels temes i motius, i no per això cal atribuir al nostre escriptor la paternitat de les narracions no documentades.⁷⁵ Val a dir que no hi ha dubte que el franciscà gironí sabia endiumenjar i condimentar, quan volia, aquests temes amb humor i sentit de la ironia, i ve tot d'una a la memòria la faula del lleonet escaldat i tonsurat (III, 105-106). protagonista, com el lleó bon jan del

---

ducción d estudio de Don Juan Manuel y en particular de EL CONDE LUCANOR (Madrid 1971), 426-434, i també KELLER, T 251.1, pàg. 54.

⁷⁴ *Selecció...*, 122-123. Cf. amb «De lo que conteçió a un Dean de Sanctiago con don Yllán, el gran maestro de Toledo» (D. JUAN MANUEL, *El Conde Lucanor*, ed. de J. M. BLECUA, Madrid, 1969, 93-99). Al *Promptuarium* llegim: «...fecit eum per incantationem videri quod eligeretur in imperatorem constantinopolitano» (ed. de H. KNUST, Leipzig 1900, 331). La versió catalana d'Eiximenis també és desconeguda dels hispanistes (AYERBE, 382-393; DEVOTO, 241-246; KELLER, pàg. 16).

⁷⁵ *Selecció...*, 171. E. J. NEUGAARD, *A Motif-Index Study of the «Faules» of Francesch Eiximenis*, «Catalan Studies in Memory of Josephine de Boer» (Barcelona 1977), 189-194, numera 16 faules eiximenianes d'acord amb l'índex de Stith-Thompson i Keller i conclou: «... of these sixteen animal fables of Eiximenis only one No. 4, appears in a Spanish collection. Four other appear in various versions of the *Romulus*. The others are either previously unknown variants of known motifs, or are unrecorded to date. One... appears in an unpublished French collection of the 14th century... Several of the fables, especially Nos. 2. 5. 6. 11. 12. 14 and 16, could well be original with Eiximenis himself.»

Pantagruel, d'un dels relats que —sense sal grossa, és clar!— més s'acosten a l'humor rabelaisià.

ELS PROVERVIS O "EXIMPLIS BREUS".

Eiximenis, com Juan Manuel, coneixia prou bé l'eficàcia pedagògica de les dites i sentències de tota mena. Aquests «eximplis breus, o vulgars» són la quinta essència d'una doctrina que s'expressa així de la forma més condensada possible. Un apotegma com, per exemple, «paor guarda la vinya», basta i sobra per a resumir tota la teoria medieval de la funció coercitiva i educadora del poder.⁷⁶ Els proverbis són especialment abundants en el *Terç* i en el *Dotzè*; els trobem disseminats al llarg de l'obra, i llur funció sol ésser la de subratllar la tesi o argument defensat per l'autor. En parlar dels maliciosos o dolents, Eiximenis ens dirà: «qui fa a sa guisa fa a sa ira» (III, 76); «Déu te do contenda amb hom qui no té enmenda» (III, 103); «males companyes gasten qual hom se vol» (III, 126), etc., tot afegint, que si bé en aquest món «un mal hom és senyor de cent bons» (III, 91 i 822), tanmateix a la llarga «malprenent se castiga hom, e l'ase ben castigat no brama, ans baixa les orelles» (III, 336), puix que «de mala pensa Déu ne pensa» (III, 116) i «caseu troba sabata a son peu» (III, 91 i 822). Entre els refranys d'aquesta classe podem referir-ne alguns, més o menys conservats, com: «en llong camí e en estreta maisó, coneix hom son companyó» (III, 129); «per dir les veritats e per no consentir a males volentats, se perden les amistats» (Ib.); «espina, can púnyer deu, aguda neix» (III, 149); «hom bé nodrit ja és heretat» (III, 375), etc. En algun cas excepcional el proverbi representa l'opinió més es-
tesa, que el teòleg vol esvaïr i ataca frontalment, com és ara: «qui serveix a comú, no serveix a negú» (III, 237) és l'anàlisi de tot allò que l'autor defensa al llarg del *Dotzè*.⁷⁷ Final-

⁷⁶ *Selecció...*, 111-122, i ed. MARTÍ DE BARCELONA, I, 295-301.

ment, no manquen tampoc, sobretot en el *Dotzè*, les dites copiades sense altra funció aparent que la d'ensenyar i la de distreure i divertir el lector. Bastin com a mostra, els «proverbis que han prou servit a molts» d'un tal Julià, espanyol: «... la cosa qui no costa sinó paraules, llargament se deu pagar; ... qui mal cerca, amb aquell s'ha a encontrar; ... a coberta d'estremera, drap pudent hi deus posar; ... la dona finestre-
ra, en bon cep deu habitar; ... anc ase no fou somera, ne vil hom ab bell parlar» (XII, 894); o la regla francesa de viure sa: «menja pauc, e tint-te cald, e jeu en alt» (XII, 882); sense oblidar les següents mostres de la saviesa popular catalana, relatives al beure; «La carn fa carn, e lo pa fa panxa, mas lo vi mena la dansa»; «Qui ben veu, bé alluca; e qui ha bon cap, bé açuca; e qui ha bons peus, bé atruca; mas sobre tot, lo bon vi mata la cuca» (III, 389), amb les quals fins els pecadors més empedreïts devien estar d'acord.⁷⁸

---

⁷⁷ Al XII, c. 634 (OFE, 4, pàg. 634), Eiximenis assenyala, per exemple, un d'aquests proverbis que cal impugnar: «Lo rey Eduart de Englaterra sí impugnà fort en son temps un vell proverbi que avia en son regne qui deya axí: Si vols donar noblament, no dons a estrany desconexent! Dix lo dit rey que príncep noble no deu pensar a qual estrany dóna, etc.»

⁷⁸ OFE, 4, pàgs. 511 i 480. Vegeu ara l'oportú «índex temàtic» (p. 645) que permet enriquir la tria amb noves mostres: «Digues-me ab qui hyràs, e yo dir-t'è què faràs» (XII, 499); «aquell qui massa muny l'ovella, sanc li fa exir de la mamella» (XII, 597); «A grans lengües, curtes orelles»; «paraules de poble e bram d'ase e vent de vella, tot és d'un linatge matex, e per tal no u deu hom prear res»; «a cavall flastomat lo pèl li lluu» (XII, 615); «no comana hom al gat la sardina, ne a la rata lo baccó» (XII, 685: ni les dones als capellans!); «qui pare à jutge, segur va a cort» (XII, 698); «qui se-n calça, no se-n vist»; «més val errar per consell d'altre, que avenir per si matex» (XII, 713); «amistat de cort és obra de mula e de bort, car la mula tots jorn ne fa una... e lo bort tostamps bordeja» (XII, 759); «cavaller pintat, príncep ventós»; «a l'hom qui.s vol ventar, molt prometre e poch dar»; «poch prea si matex qui en poca bugada vol metre camisa e bragues»; què fa l'home sobiranament neci?: «poch saber e molt cuydar, poch aver e larch donar, e poch valer e molt prear» (XII, 900), etc.

ALTRES RECURSOS. EXPRESSIONS PINTORESQUES I COMPARANCES

Una altra manera de rompre la monotonia del discurs doctrinal consisteix a espargir-hi saboroses expressions calca-des del llenguatge col·loquial. N'hi ha exemples a balquena, si bé també detectem una major concentració en alguns capítols del *Terç*. Vet-ne ací unes mostres que encara ara ens arrabassen una mitja rialla, bona prova que acompleixen la funció a què les destinava l'autor.

Dels maliciosos llegim que «saben fer a tothom del cel paella», de manera que ningú no els pot contrastar «ne haver comes» (III, 90), «parlar-vos-hets de bales e ells respondran-vos de cebes» (III, 103); «quan veen que hi haja negú que els tinga l'ast al foc, o que haja sang en l'ull, tantost baixen llur gatzara» (III, 121). El bo perdona, però el maliciós quan pot venjar-se «ne passa les tesores de cap en cap» (III, 118); els orgullosos cerquen els elogis de manera que «tot lo Papies —el diccionari més famós de l'època— no seria bastant a dar vocables a lloar-los» (III, 108); l'hom fals «metrà's tot dejús ta falda» (III, 266) a fi d'enganyar-te, i el peresós és un «lligamosques» que es mou com «escarabat entre borres» (XII, 893). Els golafres, quan són a taula «apar que los ulls los isquen» (III, 375), i «es menjarien les claus de sant Pere» (III, 369). N'hi ha d'arrossaires que «en casa sua s'acanyen de fam... mas en casa d'altre eixamplen les barres» (III, 315} i, després d'haver-se atipat «fins als ulls», es queixen dels dejunis. L'embriac «salta en barba a tothom» i «si vol dir 'borràs' dirà 'terràs', e si vol cridar a negú 'pare' dirà 'paie' e si vol dir 'ca' dirà 'carn', e si vol dir 'olla' dirà 'ampolla', e si 'fogassa', dirà 'tassa', e si 'veure' dirà 'beure'» (III, 347). A la dona, el millor és «no donar-li ales», puix que del marit que deixa que la seva muller «sigui gall i gallina en casa» (III, 898) «de la sua casa diu comunament lo poble que és casa de gallines, e és caseta sens gall, e casa on la gallina canta, e hostel de mamota e de babot, e d'ase sens orella e coa»

(III, 949). Però tampoc no seria prudent tractar-la a les males, perquè «si li véns ab totes les veles plenes, fer-l'has tornar folla» (III, 93), i açò la «faria pujar entro al cel» (III, 97). Només en casos extrems caldrà oblidar-se de la norma precedent: «a qui negunes armes no valen, recórrega a la tem - pesta» (III, 95).

La comparança és també un recurs important de la predicació que Eiximenis fa servir amb eficàcia, i cal remarcar-ne algunes que, per la intensitat i l'estil, recorden la dicció d'Ausiàs March. Segons Eiximenis, dels cobejosos de béns materials «ne pren així com aquell que la sua gran set vol apagar bevent aigua de mar, qui aitant com més beu aitant ha major set» (III, 70), símil que recorda els «ojos hidròpicos» de Calderón. Els qui pequen d'amagat són «semblants a la perdiu, qui es té per segura si té lo cap amagat» (III, 62). Les dones «són així com olles sens cobertes», ja que tot quant tenen al cap els vessa fora (III, 948). L'hom foll «gira a tots vents, així com a penell» (III, 75); les bones cogitacions fugen de nosaltres «així com anguila escapa a hom entre les mans, o així com argent viu no pot tenir ferm...» (III, 80); als vellagassos luxuriosos «pren-los enaixí com al llop, que com no pot menjar lo bou, llepa l'aradre» (III, 213), i així successivament.⁷⁹

Eiximenis arriba a copiar, quan s'escau, fragments de poetes i glossadors, com el tros del «maldit» de Cerverí de Girona (III, 946), o les dues composicions breus del Capellà de Bolqueres. Tals fragments, que Eiximenis ens dóna en un català no del tot lliure de provençalismes, expliquen, potser, les rimes que hom ha cregut trobar en el *Llibre de les Dones*. El nostre franciscà fou, pel que sembla, un bon coneixedor de la tradició

---

⁷⁹ No em sé estar d'afegir dues comparances més: aquell qui no tracta cadascú segons son estament és «com a bossa d'escachs, qui ensemps té mesclats reys e rochs, peons e orfils, cavallers e regines», i el que sempre repara primer en els defectes d'altri «semblant és a l'hom qui, quant vol comprar cavall o altra bèstia, tostemp la guarda primerament sots la coa» (XII, 885).

poètica catalano-provençal, almenys del vessant més popular, cosa que, tanmateix, no el converteix necessàriament en poeta.⁸⁰

IV. «LO CRESTIÀ » COM A TRACTAT DE TEOLOGIA

Fins ací he centrat l'atenció en els aspectes que poden interessar més el lector modern, però tindriem una visió molt

---

⁸⁰ *Selecció...*, 167-170. No contrastant, o contradient expressament el que hem apuntat en la n. 59, sobre l'ús de fabulacions poètiques, és evident que Eiximenis coneixia i tenia algun fabulari rimat, d'on podia extreure narracions que prosificava deixant-ne aflorar a vegades els versos més expressius o significatius. Potser havia també copiat materials poètics de caire crític i moralitzant que li podien resultar útils excepcionalment, com ací. Cf. amb CERVERÍ DE GIRONA, *Narrativa*, ed. de J. COROMINES (Barcelona 1985), 39-80, i la nota *, resum molt sintètic d'un savi treball seu que cal conèixer bé: *Sobre les prosificacions de poemes didàctics en el «Llibre de les dones»* d'Eiximenis, publicat a *Entre dos llenguatges*, I (Barcelona 1976), 166-240. Vegeu, en especial, 231: «... podem fer una constatació important. Eiximenis no citava de memòria. Hem de creure que tingué un manuscrit de Cerverí a la vista. En el vers 100 llegí erròniament el verb *escouts*. en lloc de l'adjectiu arcaic o occità *estouts...*» Coromines creu que «Eiximenis, doncs, sabia trobar...». En un moment donat, i després de pugnar amb un Ms. ple d'errors, «s'ha posat a coblejar pel seu compte... es tracta d'una composició original d'Eiximenis» (234-235). Potser el mestre té raó, però no em sé estar d'expressar admiració — però també dubtes — davant un «procediment gràfic i filològic» (vegeu pàg. 215) tan eficient, que aplicat al c. 119 del *Tirant*, mostra que el tòpic fragment de la descripció de la bellesa de Carmesina era originalment un poema. En efecte, tot i que a primera vista aquest fragment específic és un dels nombrosos manlleus de Martorell a la traducció catalana que féu Jacme CONESA de les *Històries Troianes*, de GUIU DE COLUMPNES (cf. VII, 3080 ss., pàg. 101 de l'ed. de R. MIQUEL I PLANAS, Barcelona 1916), obra que Conesa va traduir d'una prosificació francesa, no deixa de ser cert que aquella prosificació es féu a partir d'un poema del segle XII! Veg. també J. COROMINES, *Altres fragments de poemes d'Eiximenis deixats en les seues obres en prosa*, «Miscel·lània Sanchis Guarner», I (València 1984), 89-90. Pel que fa al capellà de Bolqueres cf. L. BADIA, *Poesia Catalana del s. XIV. Edició i estudi del «Cançonet de Ripoll»* (Barcelona 1983), XIX, pàgs. 285-290, XX, pàgs. 291-293 i 297-302.

migrada del *Crestià* si ignoréssim que l'obra és essencialment una vasta *Summa Teològica* en català, on qualsevol ciutadà podia llegir o fer-se llegir la doctrina que li semblava més pertinent a la salut de la seva ànima (I, 278). El «setèn notable» de la introducció general (I, 3) prova que Eiximenis volia estimular l'estudi de la teologia entre els seglars.⁸¹ Segons el seu projecte —que ni copistes ni impressors no tingueren en compte—, un índex alfabètic havia de facilitar la consulta de les matèries contingudes en el llibre. La tècnica és característica d'alguns manuals tan coneguts com el *Manipulus florum* de Tomàs d'Irlanda, obra que recollia 6.000 fragments patristics, classificats en uns 266 temes, i que posava a l'abast del clergue més humil l'erudició custodiada en la rica biblioteca de la universitat de París.⁸² Crec probable que aquest llibre, a més, de brindar-nos una clau de l'erudició eiximeniana, inspirés al teòleg català la idea d'arranjar les matèries servint-se de les lletres de l'abecedari. En tot cas, el programa del *Crestià* és

---

⁸¹ *Selecció...*, 40. Copio ací de l'incunable: «Lo setèn notable és aquest, ço és que per millor directió encara a dar a tots aquells qui ací estudiaran, e per tal que totes les matèries que volran ací veure tròpien prestament, vull tenir aquest stil, ço és, que cascun d'aquests llibres sia partit per capítols, e-ls capítols per parafs, e que en cascun paraf notable que toca diversa matèria respon una letra latina de l'abecedari, a la qual faça relació sa pròpia rúbrica posada en la taula que és en lo començament de cascun libre...»

⁸² Consta que figurava entre els llibres d'Eiximenis (MONFRIN, C 20. «Ítem un altre libre ab cubertes roges intitulat *Manipulus florum* e comence *Abiit in agrum scilicet Bohoc* e feneix lo segon colondell de la primera carta e plana *sed omne verum a quocumque dicatur a*), i que la majoria de Mss. conservats dins l'estat espanyol es troben en els dominis de l'antiga Corona d'Aragó (Barcelona, Tarassona, Tarragona, Tortosa, València i Vic). Vegeu R. H. ROUSE i M. A. ROUSE, *Preachers, Florilegia and Sermons: Studies on the «Manipulus florum» of Thomas of Ireland* (Toronto 1979), 318-390. Pel que fa a l'estructura d'aquest útil florilegi, model dels nombrosos manuals d'aquesta mena que circularen durant l'edat mitjana i que és la clau de l'erudició religiosa de molts predicadors i escriptors de l'època, veg. *op. cit.*, 117 ss.

⁸³ *Selecció...*, 40-41. També IVARS, *El escritor...*, AIA, XIX (1923), 359-398 (362-363), o 91-92.

completíssim (I, Int., 4),⁸³ i hom podrà fer-se'n una petita idea llegint els pròlegs i sumaris dels diferents llibres (I, 20; II, 239; XII, 4, 679, 774, 833), així com els capítols que marquen la progressió del pla general (III, 17, 54, 67, etc.).

No té sentit tractar de presentar ací una llista dels autors citats per Eiximenis, tal com hom ha fet en estudis pretesament modèlics.⁸⁴ És prou sabut que en els textos medievals les citacions s'enllacen una a l'altra com les cireres. Allò que interessa és descobrir les fonts principals, tasca que superaria els objectius d'aquesta introducció. Només puc avançar ací els resultats més segurs de la meua primera lectura. Pel que toca al *Primer*, un dels aspectes més interessants, la refutació del judaisme, sembla basada en el *Pugio Fidei* del dominicà fra Ramon Martí i en la doctrina del famós convers franciscà

---

⁸⁴ Com el de J. J. E. GRACIA, *Francesc Eiximenis' Sources*, dins el ja esmentat «Catalan Studies. A Volume in Memory of Josephine de Boer...», 173-187. Val a dir que Gracia no pretenia oferir cap panacea sinó «a few tentative conclusions» (175), i en aquest sentit el seu esforç és molt benemèrit. Les premisses o primera part de l'estudi són ben vàlides, com ho són moltes de les conclusions, en especial la referent als comentaristes al text de les *Sentències* («... these commentaries constituted a mine of patristic texts for Eiximenis...», 187). Si acceptem però, aqueixa afirmació seva, d'altra banda ja prou demostrada, sembla que caldria centrar més l'atenció en la investigació d'aquests textos. El criteri d'identificar la importància d'una possible font amb el nombre de vegades que un títol o un autor és anomenat en el text no és del tot satisfactori, ja que no prova gaire cosa més que la freqüència amb què aquests autors eren citats en la possible vertadera font secundària, florilegi, summa, o comentari, que Eiximenis realment feia servir. Així, per exemple, remarcaré el fet que hi ha una relativa coincidència entre els autors més citats per Eiximenis —segons Gracia— i els autors dels quals l'autor del *Manipulus* va copiar més citacions (veg. ROUSE, *Preachers...*, «Appendix 6. List of Authors and Works or Bibliography Appended to the *Manipulus florum*», 251-311). I el mateix passa en la VC amb relació amb les principals glosses o *Catenaes*. I com que els florilegis es feien de florilegis i les summes d'altres summes, res no té d'estrany que les citacions no siguin exactes o siguin «inventades». Els compiladors mai no miraven prim!

fra Nicolau de Lira;⁸⁵ la història de Mahoma i del mahometisme és, amb poques variants, la que trobem en diverses fonts historiogràfiques.⁸⁶ Els temes referents a les matèries teològiques com heretgies, miracles i les diferències entre les lleis de natura, escriptura i gràcia, són, més o menys, els tractats en els manuals teològics que sabem que tenia Eiximenis, i en aquest cas destacaria les obres d'Alexandre d'Hales, d'Enric de Gandau i de Joan Belet.⁸⁷ Respecte al *Segon* i al *Terç*, crec

---

⁸⁵ Veg. «Mestre Nicolau de Lira, gran doctor dels Frares Menors, qui fonch hun gran mestre en ebraych, en un tractat qui comença *Potens sit exortari in doctrina sacra...*» (I, c. 268, i més avall c. 371, capítol on també fa referència a un altre frare català, Fra Ponç CARBONELL, del qual es conserven alguns tractats escripturístics en la B. C.). Fragments sencers d'Eiximenis són de fet (ho he comprovat) traducció literal, o adaptacions, de la magna *Glossa* de Liranus, i sabem que en tenia la primera i segona part entre els seus llibres (MONFRIN..., D 1 i 2, pàg. 464), i que havia manlevat la tercera (vegeu també més amunt, n. 26). Eiximenis esmenta així mateix Fra Pere Martí «en lo *Pugio* que féu contra los jueus (c. 259) (hi ha una ed. de Bordeus 1651, d'aquest llibre). El nom del dominicà apareix lligat al de «Rabbi Mossè, llibre *Endreçament dels dubtes*» (I, c. 369). Crida molt l'atenció el gran nombre de comentaris escripturístics deguts a la ploma del mestre dels franciscans espirituals Pere Joan Olieu que tenia Eiximenis! (MONFRIN..., C 4, 16, 42, i B 30).

⁸⁶ Veg. I, c. 95-103, amb un tractament ben poc simpàtic i clarament militant que comenta M. de EPALZA en un treball que es publica en la «Miscel·lània Joan Fuster», I (Montserrat 1989). He pogut comprovar que la font principal és ací VICENT DE BEAUVAIS, *Speculum Historiale*, XXIII, c. 40-46.

⁸⁷ . P. BOHIGAS, *Idees...*, 117, va demostrar fa molts anys que Eiximenis en I, c. 30-33: «Aprofita en tota la seva integritat la distinció trenta-set de la primera part del Decret de Gracia...» que completa amb anotacions personals. La pista també he comprovat que és molt bona pel que fa a les heretgies, i molts dels suposats afegitons personals encara semblen presos de les glosses dels mateixos decretalistes. Pel que fa als manuals teològics haig de reafirmar la decisiva contribució de la *Summa Fratris Alexandri o Summa Theologica doctoris Irrefragabilis Alexandri de Hales* (editada pels PP. del Col·legi de Sant Bonaventura de Quaracchi, 6 vols., Florència-Grottaferrata 1924-1979), i de la *Glossa in Libros Sententiarum* (ed. PP. del Col·legi de Sant Bonaventura, 4 vols., Florència 1951-1957). Fra Alexandre fou el mestre de

poder demostrar que tota la substància teològica, començant per la definició de temptació fins a l'estudi dels mals, vicis i pecats, etc., correspon, sovint literalment, a la doctrina dels teòlegs escolàstics. Eiximenis combina la teoria, que extreu dels seus mestres preferits: Alexandre d'Hales, sant Bonaventura, sant Tomàs i, excepcionalment, Duns Escot, amb la casuística molt més detallada que li oferien els tractats especialitzats en els vicis i virtuts, en especial la *Summa Durandina*, o de Guillem Durandus, la *Summa dels vicis* i la *Summa de virtuts* de Guillem Peraldus, la *Summa de casibus* de fra Astesani de Aste (*l'Ast* o *Astiensis*), la *Summa súper titulis decretalium* d'Enric de Segúcia, Cardenal Ostienc, la *Summa* de sant Ramon de Penyafort, i l'obra dels famosos juristes Bartolo de Sassoferrato, Joan Andreu, etc.⁸⁸

---

sant Bonaventura, l'altre autor de capçalera d'Eiximenis, com tracto de provar en el c. 4 d'aquest volum, on hi ha referències als altres teòlegs. Veg. S. BONAVENTURA, *Opera Omnia*, 11 vols. (Florència, Quaracchi, 1881-1902) o les *Opera Theologica selecta. Editio minor*, 5 vols. (Florència, Quaracchi, 1934-1964). La *Summa Theologiae* d'HENRICUS GANDAVENSIS († 1348?) també formava part de la biblioteca del nostre mestre (MONFRIN..., D 10), i citacions com la que trobem en I, c. 348, proven que la feia servir, com feia servir també la *Summa de ecclesiasticis officiis* de Johannes BELETH (veg. I, c. 152, «Segons recompte Johan BELLET...»; XII, c. 875; i MONFRIN..., 15 i F 42). Cita algun doctor anglès important no representat en la seva biblioteca, com «BRADUARDIS, gran doctor, *Summa Theologica*» (I, c. 152), sobre el qual veg. G. LEFF, *Bradwardine and the Pelagians* (Cambridge 1957).

⁸⁸ Afirmació totalment corroborada per l'edició de J. HERNANDO I DELGADO, *El «Tractat d'Usura» de Francesc Eiximenis* (Barcelona 1985), 13-20 i 32, i que cal completar, d'acord amb els resultats de la recerca d'Hernando, amb els noms de Bernat de Parma, Bernat de Puigcerçós, Gofred de Trani i Joan Teutònic. En efecte, Hernando afirma: «Hostiensis, conjuntament amb Ramon de Penyafort, és l'autor més citat i qui sembla tenir més pes per Eiximenis. D'ell tradueix un fragment de la seva *Summa aurea*» (pàg. 15). Això deu ser vàlid «mutatis mutandis» pels aspectes més tècnics, però en general crec que predominen els teòlegs empeltats de casuistes. Veg. P. MICHAUD-QUANTIN, *Sommes de casuistique et manuels de confession au Moyen Age (XII-XIV siècles)*, «Analecta Mediaevalia Namuercensia», XIII (1962), 7-67. Vet ací

La presentació dels materials manllevats d'aquests autors varia segons els casos. De manera molt general es pot dir que Eiximenis fa una tria d'allò que li sembla més pertinent. Procura defugir les dificultats i els conceptes més abstrusos (III, 181 i 183), però toca també alguna matèria «quelcom subti-

---

unes mínimes referències als esmentats per mi i a uns pocs exemples de llocs on em consta que els cita Eiximenis: GUILLELMUS DURANDUS DE SANCTO PORTIANO, *In Sententias* (Lió 1563) i *Speculum Iuris* (Frankfurt 1592). Veg. III, c. 127, i el que diu Eiximenis en parlar dels joglars i de les festes, III, ff. 390 del Ms. 458, o sobre les penes, *ibid.*, ff 440 ss. de la BC; XII, c. 710, c. 880, etc. Potser sigui el GUILLEM citat sovint conjuntament amb els altres canonistes (al XII, c. 659 ss., c. 705, etc.). GUILLELMUS PERALDUS, *Summa aurea de virtutibus et viciis* (Venècia 1497) i *Exempla virtutum et vitiorum* (Lió 1567), era també anomenat LUGDUNENSIS, tal vegada a fi de distingir-lo dels altres Guillems (veg. MONFRIN, C 3, 6 i 39). L'ASTESANUS (veg. III, c. 176-177, i XII, c. 620, i MONFRIN..., D 3), deu ser NICOLAUS DE AUSMO, del qual conec un *Supplementum* (Venècia 1479) i la *Summa de casibus* (Ms. 34 de la Catedral de València, on també es conserven 4 vols. del *Decretalium commentaria* de l'Ostiensis, Ms. 30-33). Veg. HENRICI DE SAEGUSIO CARDINALIS HOSTIENSIS, *Summa Aurea* (Venècia 1537 i Torí, Bottega d'Erasmus, 1963), i *Lectura in Decretales Gregorii IX* (Venècia 1581 i Torí, Bottega d'Erasmus, 1965, 2 vols.): HERNANDO i III, cc. 340-341 i f. 438, Ms. 458 de la BC; XII, c. 658-659, etc. Hi ha ed. recent de RAYMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de Paenitentia*, ed. de X. OCHOA i A. DÍEZ (Roma 1976): III, c. 171, i XII, c. 841, on es citat juntament amb Guillem. BARTOLUS DE SASSOFERRATO i BALDUS DE UBALDIS foren contemporanis d'Eiximenis. A més de les impressions d'ambdós allistades per CANNING, 279-280, les obres del primer foren editades a Basilea 1562, les del segon a Venècia 1573-1575 i Lió 1540, 1545, 1566, 1585 i 1595. Hi ha rep. anastàtica de BALDUS, *Decretalium volumen Commentaria* (Venècia 1595 i Torí, *loc. cit.*, 1971) i *Consiliorum*, 5 vols. (Venècia 1575 i Torí 1970), i els llibres de J. CANNING, *The Political Thought of Baldus de Ubaldis* (Cambridge, C. U. P., 1987), i C. N. S. WOOLF, *Bartolus of Sassoferrato. His position in the History of Medieval Political Thought* (Cambridge, 1913). De JOHANNES ANDREAE MUGELLANUS hi ha també reprod. anastàtica del *In quinque Decretalium libros Novella Commentaria*, 6 vols (Venècia 1581 i Torí, *loc. cit.*, 1963). Vegeu també el seu *In Decretales Gregorii IX* (Venècia 1612, 1505), i *Glosses* (Venècia 1567 i 1605): III, f. 440, Ms. 458, BC, XII, cc. 837 i 841.

leta» o «alguns punts aguts, per exercici d'alguns ciutadans qui molt s'adeliten en algunes honestes subtilitats» (I, Int. 3).⁸⁹ A vegades fa servir la tècnica escolàstica de presentar amb tots els ets i els uts els arguments oposats, sense afegir-hi res del seu, o reservant-se per al final l'opinió «magistral», que sol coincidir amb la de sant Bonaventura, i ofereix un compromís, que algun pic presenta com a opinió pròpia. Aquesta tècnica es presta a confusions si hom salta capítols, i només així s'explica que lectors assenyats hagin caigut en el parany de prendre com a definitiva l'opinió d'algun dels «contraris». S'ha dit, per exemple, que Eiximenis era força tolerant amb els jueus, quan, de fet, defensa el punt de vista de Duns Escot, doctor que representa l'opinió més extremada, segons la qual seria permès de prendre els fills a les famílies israelites a fi d'educar-los cristianament (XII, 837-8).⁹⁰ D'altres asseguren que Eiximenis no era misogin, cosa que, si ens limitem al *Crestià* (obra no dedicada a una dama de la noblesa com el *Llibre de les Dones*), no sembla correspondre a la conclusió que tanca els capítols dedicats al tema (III, 943 s.).⁹¹ No manca tampoc

---

⁸⁹ El fragment continua així: «...Per què, per tal que hagen ocasió de mils ocupar lur temps e que pus volenters lisquen les coses grosseres que són ací posades per lur salut, posar-los-hi-em alcunes poquetes subtilitats, e tart, per tal que les dites subtilitats sien ací axí com una poca d'escha ab què.ls tirem e ls prenam en l'am de nostre Senyor, axí com fa lo pescador ab am, qui ab la esca pren lo peix cautelosament».

⁹⁰ Ara es pot seguir el procediment emprat per Eiximenis en OFE 4, 373-380. Primer presenta el «Gran dupte» i l'opinió de «alguns grans doctors» que defensen la tesi afirmativa, segueix l'argumentació contrària en el c. 838: «Emperò contra aquesta sentència se fan les següents rahons al contrari» amb dos capítols més d'opinions contrastades, i només al final del darrer capítol trobem la conclusió en unes poques ratlles: «Per tot açò apar com és just e legut forçar los infels a convertir-se e batejar los infants contra lur volentat...» (pàgs. 381, 59-60).

⁹¹ Veg. ara l'útil, però incompleta exposició, que trobem en el c. 3 (pàgs. 45-100) del ja citat llibre de VIERA, on l'autor, malgrat les seves simpaties pel nostre franciscà, arriba a la conclusió que Eiximenis «en el sentit personal... no era misogin», però com que no és original.

qui digui que Eiximenis defensa el tiranicidi, i posa en boca del nostre teòleg paraules que ell va tenir bona cura de posar en boca aliena (XII, 609). Una lectura detinguda dels capítols 603-609 crec que demostra que Eiximenis no s'allunya de la tesi conciliadora de sant Tomàs, no gens favorable a la violència. És clar que bona part del problema radica en la dificultat que suposa haver de recórrer a textos manuscrits o incunables!⁹²

---

i «la seva doctrina ha estat condicionada per l'Església del seu temps i «los doctors...» i el seu pensament «reflecteix, endemés, la realitat social, l'opinió popular i la legislació contemporànies» (pàg. 98), doncs... Això crec que de fet equival a haver d'acceptar que no podia ser res més que misogin, tot í que sovint es mostri molt més humà i comprensiu que no altres moralistes més rebecs, com el mateix VIERA va remarcar fa temps en el cas de l'homicidi de les dones adúlteres: *Francesc Eiximenis y el homicidio de la mujer adúltera*, EF, LXXIX (1978), 1-20. Eiximenis és tanmateix molt més radical que no els confessors liberals, que ell ataca i denomina «dolents» perquè «consellen a les dones maridades, castes e devotes, que en lur cambres e lochs secrets órreguen a besar e abraçar lurs marits, car aitals coses no pertanyen a dona, com per natura per Déu instituïda, la fembra més tinga loc de soferir que no de obrar res en aytals matèries» (III, c. 983, f. 423, Ms. 458 BC). Repeteix acte seguit que: «TOT MASSA ARDENT AMADOR DE SA MULLER ÉS DIT ADÚLTER...» (*ibid.*, c. 984). L'altre extrem ve representat pel treball d'una dona, A. FREMAUX-CROUZET, *La religion du pouvoir. Interprétation démoniaque du «Libro de las donas» de Francisco Ximenez*, «Histoire et Civilisations Ibériques. Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice», XXX (1978), 49-68. Sembla, però, que en la qüestió encetada per VIERA, *Francesc Eiximenis, Courtly Love and «De Amore» (I-II)*, «Romance Quarterly», XXXIV (1987), 311-316, tingui raó FREMAUX (pàg. 53), ja que Eiximenis en parlar del besar i abraçar-se (III, c. 986, «Com alguns malvats han aprovats tals tocaments»), parla expressament dels heretges del lliure esperit: «D'aquesta opinió foren aquells malvats heretges appellats *De Spiritu Amoris*, que foren en Itàlia en algun temps dins començament del XIIIè. (!) centenari après la nativitat de Jesucrist, los quals foren estirpats...», de manera que el «malvat hom» més que no Andreas Capellanus sembla més aviat que seria l'heresiarca Dolcí.

⁹² Vegeu Sant TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologica*, II, 2, q. 42, a. 2 ad 3, q. 69, a. 4, i *De regimine Principum*, c. 6. Els capítols d'Eiximenis citats ací són ara assequibles en OFE, 3, 315-334. El patriarca,

Però la tècnica més característica és la d'introduir, per mitjà de fórmules sovint calcades del llatí (del tipus: «Contra ço/açò, aquesta sentència/resposta/aital raó/que dit és/se/es fa-n/alguns/les següents raons/aital raó», i similars, fàcils de controlar), una llista numerada dels «arguments, béns, causes, casos, circumstàncies, corralaris, conclusions, coses, distincions, divisions, doctrines, documents, dubtes, espècies, especulacions, estaments, eiximplis, informacions, instàncies, lliçons, llinatges, mals, membres, motius, notables, obres, proposicions, propietats, punts, qüestions, raons, rels, remeis, sentències, seqüeles, veritats, vies, etc.», que donen, «en suma», els punts més importants. Aquest mètode permet una major concentració de materials, i és el preferit de l'autor. La tècnica s'estén també al *Dotzè* si bé ací els arguments i raons provenen, no solament «dels dits i fets dels sants pares», sinó també «dels nomenats senyors, filòsofs, doctors, cavallers e sants prínceps passats» (XII, Pròleg), o sigui de fonts no primordialment teològiques, entre les quals cal destacar les historiogràfiques —ja esmentades—, les citacions de textos legals, també indicats més amunt, i d'altres referents a temes militars, de política, eco-

---

possible veu d'Eiximenis, afegeix encara: «E sàpies que pigor és tirannia de poble, e quant lo poble senyorejant tiranneja en son regiment, que no és quant lo príncep tiranneja» (pàgs. 333, 106). Tanmateix els capítols 503-511 (pàgs. 85-101), incideixen en el tema, insinuant que millor que no matar seria la deposició. LÓPEZ-AMO, 105-110, toca el tema però F. ELÍAS DE TEJADA i G. PÈRCOPO, *Historia del pensamiento político Catalán. La València clásica (1238-1439)*, III (Sevilla 1965), 145-152 (151): «Con su amor a la paz y su horror al desorden, pide cautela en las reacciones por justas que sean», i J. PELÁEZ, *La ley, la justicia, la libertad política y la deposición del tirano en el pensamiento jurídico de Francesc de Eiximenis OFM*, EF, LXXX (1979), 167-208 (206): «Eiximenis apela a la moderación cristiana poco recargada de fanatismo... Según la ley cristiana no es lícito a ningún súbdito matar a su señor, salvo en ciertos casos de los cuales la tiranía no es ninguno de ellos. El mandato evangélico de amor a los enemigos nos debe llevar a tener paciencia y a ejercitarla...», etc., ho fan amb més exactitud i ponderació.

nomia, etc. Naturalment totes aquestes branques del saber se subordinen, com el llibre mateix, a una intenció teològica ja expressada pel simbolisme numèric (12 més 1, al·lusionant als dotze apòstols i a Crist i a la perfecció del cristianisme), que no és altra que la de conduir l'home a Déu i ajudar-lo a viure virtuosament dins de l'àmbit social on s'insereix.⁹³

V. EL «REGIMENT DE LA COSA PÚBLICA» I EL «DOTZÈ»

El *Regiment de la cosa pública* fou publicat com a llibre independent, i asimilat en els capítols 357-395 del *Dotzè o Regiment de Prínceps i de comunitats*, prescindint, però, de la bella dedicatòria als jurats valencians, puix que el *Dotzè* anava destinat a Anfós, marquès de Dénia i Villena, primer duc de Gandia, germà de la famosa Leonor «xiprera», i del cardenal de València, Jaume d'Aragó, i fill del mateix infant fra Pere d'Aragó, el qual Eiximenis ataca durament en el *Segon* i ara no té inconvenient d'anomenar-lo «frare nostre e senyor de tots» (XII, Pròleg). El llibre va, doncs, adreçat a un cavaller amb responsabilitats polítiques i militars que, ateses les circumstàncies, fins i tot potser covava certes aspiracions a la corona, i la doctrina que conté és ben digna d'ésser més coneguda i divulgada, tot i que ha estat tema dels treballs de Torras i Bages, Probst, Norbert d'Ordal, Elías de Tejada, López-Amo i d'altres estudiosos moderns.⁹⁴ No puc aturar-m'hi

---

⁹³ «Lo quart notable és que tot aquest volum és partit per .XIII. llibres a honor del nostre salvador e cap de Crestianisme Jesucrist, e dels sobirans crestians los sancts Apòstols, primer fundadors de crestiandat après Jesucrist...» (I, c. 2, del Preàmbul. El mateix simbolisme impulsà, per exemple, Ramon Llull a la fundació del Monestir de Miramar ocupat per 13 frares, i el mateix nombre volia la reina Maria que hi hagués en la fundació del convent de Sancti Spiritus de Morvedre, impulsada per Eiximenis: «...volem que sien XIII a honor del Salvador e dels Sants Apòstols» (IVARS-WEBSTERN, 12, p. 87).

⁹⁴ En el c. 4 del llibre II de *La Tradició catalana*, MOLC 66 (Bar-

tal com voldria. Em limitaré a dir que, al meu entendre, les teories d'Eiximenis no són, ni de molt, «de les més avançades que es poden trobar», i que potser n'hem fet un gra massa de considerar «el pactisme» com un fenomen gairebé exclusivament català.⁹⁵ Un estudi objectiu de les fonts eiximenianes ajudaria a aclarir la qüestió i crec que abocaria a la conclusió que les tesis del nostre teòleg són d'allò més tradicional i conservador. La idea que el poble ha cedit al monarca la seva llibertat primigènia mitjançant uns pactes que estableixen obligacions mútues (XII, 156, 548, etc.), es pot relacionar amb els usos i costums («*Fuero es uso et costumbre*», diuen les *Partides*) contractuals germànics heretats pel feudalisme, que mai no deixaren d'existir a la base de la societat medieval. Aquests usos concorden sovint amb la tradició del dret romà, com ho prova la norma justiniana citada per fra Pere d'Aragó en el seu tractat *De Regimine Principum* (c. 24), segons la qual «allò que afecta tothom, cal que sigui aprovat per tothom» («*Quod omnes tangit, ab omnibus debet approbari*»)⁹⁶ Els comentaristes del *Digest* i de la famosa *Lex Regia*, solen repetir

---

celona 1981), 264-303, hi unes notes potser massa encomiàstiques, però fruit d'una lectura directa de l'obra d'Eiximenis. J. H. PROBST, *Francesch Eximeniç, Ses Idees Politiques et Sociales*, RHi, XXXIX (1917), 182, resumit en *Die ethischen und sozialen Ideen des katalanischen franziskaners Eiximeniç*, «Wissenschaft und Weisheit», II (1938), 73-94; NORBERT DORDAL, *L Església i l'Estat segons F. E.*, «*Criterion*», VII (1931), 325-338; VIII (1932), 337-347, i *El príncep segons Eiximenis*, dins «*Miscel·lània Patxot*» (Barcelona 1921), 317-332. J. M. PELÁEZ, *La sociedad civil en la obra de Francisco de Eiximenis*, EF, LXXVIII (1970), 199-221, i *F. de E. y la sociedad eclesiástica de su tiempo*, EF (1977), 455-473.

⁹⁵ Vegeu més avall c. 3 d'aquest volum, n. 3.

⁹⁶ L'infant retreu el text al·ludint al començament de guerres que, segons ell, requereixen el consentiment dels súbdits afectats: .C.XXIV. «Qualiter princeps debet agere justa bella»: «...communis et firma sententia est, et per dicta Sanctorum atque Doctorum communiter approbata, que dicit: Quod omnes tangit, etc.». F. VALLS TABERNER, *El tractat «De Regimine principum» de l'infant Pere d'Aragó*, EF, XXXVIII (1926), 116.

el principi que «el bé del poble és la llei suprema» («*Salus publica suprema lex*»), que la llei es basa en el poble («*Lex est quod populus jubet atque constituit*»), i que, en conseqüència, el legislador actua «*gerens vicem*», és a dir, en lloc d'aquest mateix poble. Cal no oblidar que l'apoteigma que afirma que «la voluntat del sobirà té valor de llei» («*Quod principi placuit legis habet vigorem*») no resta sencer sense la segona part, on Ulpia especifica «que és el poble qui confereix al príncep tot el seu poder» («*Utpote populus omne suum imperium conferat*»).⁹⁷ Pel que respecta als autors cristians, la teoria trobà una base bíblica a 2 *Reg.*, 3, i ja és ben documentada en escriptors del segle XII, com Rufinus, *De bono pacis* (2, 9), Manegold de Lautembach, *Libellus de Lite* (1, 365), i Joan de Salisbury, fins i tot aprova el tiranicidi.⁹⁸ En certs aspectes, com els referents a la tesi organicismista, la cavalleria, el paper del papa com a monarca universal, etc., Eiximenis no ha superat encara aquests autors; en altres, s'inspira clarament en el *De regimine Principum* de sant Tomàs,⁹⁹

---

⁹⁷ «Few phrases in the Digest are more familiar than that of Ulpian, "Quod principi placuit, legis habet vigorem" (Dig., I.4.1): sometimes at least it has been forgotten that Ulpian continues, «utpote cum lege regia, quae de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat...» Few phrases are more remarkable than this almost paradoxical description of an unlimited personal authority founded upon a purely democratic basis...». Vegeu la fonamental obra de R. W. i A. J. CARLYLE, *A History of Mediaeval Political Theory in the West*, 6 vols. (Edinburg i Londres 1903-1936, 6a, reimp. 1970), I, 64, i II, 58, n. 2. També ULLMANN, *The Growth...*, 356 s., i *A History...*, 145, 214-215, i CANNING, 55-64, etc.

⁹⁸ ULLMANN, *The Growth...*, 457, 420-426, i en general tota la primera part de l'obra de M. WILKS, *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages. The Papal Monarchy with Augustinus Triumphus and the Publicists* (Cambridge 1963).

⁹⁹ Aquesta expressió «s'inspira clarament» es presta també clarament a confusió si hem de jutjar pel comentari de C. WITTLIN, *Models i fonts per a l'estructura del «Dotzè» de Francesc Eiximenis*, «Actes del Quart Col·loqui d'estudis catalans a Nord-Amèrica» (Abadía de Montserrat 1985), 103-120, 103-104. Sembla innecessari fer remarcar als membres del gremi de l'erudició que existeixen moltes formes d'ins-

i en obres del mateix o semblant títol, de fra Alvarus Pelagius, Joan de Gal·les, fra Gil de Roma, etc. Ignora —i no per manca d'informació!— les obres més innovadores, com la de Joan de París, i les francament avançades o revolucionàries, representades per alguns tractats de fra Guillem d'Ockham (mort cap el 1349), i pel famós *Defensor Pacis* de Marsili de Pàdua († 1343?), que aleshores ja defensaven la tesi de la separació dels àmbits eclesiàstic i civil.¹⁰⁰

---

piració. La més important i prestigiosa no és necessàriament el plagi, o sigui la de trobar un text-magatzem, d'on poder COPIAR paraula per paraula, sinó descobrir un autor que brindi unes idees ben definides, amb les quals identificar-se plenament, i que siguin estímul de la pròpia obra. Potser vaig errat, però després de la lectura del llibre de sant Tomàs la coincidència de pensament en tots els punts essencials resumits més avall em va semblar total. Naturalment sé prou bé que al darrera hi havia tota una tradició o manera de llegir i d'interpretar els textos polítics d'Aristòtil, tradició que són molts qui opinen que per mèrits obvis encapçala i presideix l'Aquinat. Veg. *Divi Thomae Aquinatis Opuscula Philosophica*, ed. de R. M. SPIAZZI (Torí 1954), 280-358, i *In Libros Politicorum Aristotelis Expositio*, ed. R. SPIAZZI (Torí 1951). O. SCHILLING, *Die Staats- und Soziallehre des hl. Thomas von Aquin* (Munic 1930), i M. GRABMANN, *Die mittelalterlichen Kommentare zur Politik des Aristoteles*, «Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung», II, Heft 10 (Munic 1941).

¹⁰⁰ Wittlin, potser massa preocupat en la recerca de coincidències textuais, no s'adonà que allò que es feia servir ací de possible pedra de toc era la qüestió, ja esmentada, del paper del papa dins la societat cristiana i la del poder secular. Eiximenis, ho repetim, es situa decididament amb els autors més radicals que defensaven la «plenitudo potestatis», entre els quals figura el seu germà d'hàbit Alvarus Pelagius, autor, a més del famós *De Planctu Ecclesiae* (ed. J. T. ROCABERTI, dins la *Biblioteca Màxima Pontifícia*, III, Roma 1698, 23-264), que sabem que tenia Eiximenis (MONFRIN, pàg. 474), d'un *Collirium adversus Hereses Novas* que va publicar R. SCHOLZ dins *Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern 1327-1354* (Roma 1911-1914), II, 491-514, i també d'un *Speculum Regum*, *ibid.*, 514-529. Entre els partidaris més aferrissats del poder del papa destaca, també, GIL DE ROMA, el qual, a més del *De regimine principum* (Roma 1607), que també consultava Eiximenis (MONFRIN, B 20) i únic considerat per Wittlin, és també autor d'un *De ecclesiastica potestate* (ed. R. SCHOLZ,

Eiximenis considera que la cosa pública es fonamenta en la supeditació de l'individu i de la llei al bé comú, i en la independència econòmica que resulta de la distribució racional de la feina i de les tasques de producció. La comunitat —que tant pot ésser la ciutat o l'Estat— satisfà les necessitats físiques i espirituals de l'home, animal polític i social, i fomenta la col·ligació natural, o sigui els vincles familiars, l'amistat, etc., així com el comerç, la cultura i la pràctica de la virtut. La convivència harmònica exigeix pau, justícia i un ordre legal, o sigui: un bon regiment. Segons l'experiència, i per motius ben especificats, la monarquia hereditària és la millor garantia d'un tal govern. La finalitat de la guerra, d'acord amb el concepte de guerra justa, és la pau, í tot abús de poder degenera en tirania. El tirà és un càstig de Déu, que, en teoria, el poble té dret a llevar-se del damunt, però que en la pràctica sovint cal suportar amb paciència. La religió de cap manera no suposa un obstacle al desenvolupament normal de la comunitat; ben al contrari, és la millor garantia d'ordre i de progrés, puix que les lleis humana i natural deriven i es subordinen a la divina. Tot això, resumit ací molt sucintament, coincideix al peu de la

---

Weimar 1929), que degué convertir-lo en obvi capdavanter del grup. Ara bé, tal com vaig indicar a les notes de les *Allegaciones*, Eiximenis refuta, sense anomenar-los, els arguments dels contraris. Si no m'equivoc aquests són els mateixos «heretges moderns» que també combatia ALVARUS, o sigui els representants d'una nova concepció moderna de l'estat: Joan de París, Marsili de Pàdua i Guillem d'Ockham. No sabem què va fer Eiximenis per Oxford, però sí sabem que hi havia com a mínim 4 llibres del franciscà anglès en la seva biblioteca (MON-FRIN, F 28, C 14, F 27, E 2). Hom trobarà abundant bibliografia en el llibre d'A. S. Mc GRADE, *The Political Thought of William of Ockham. Personal and Institutional Principles* (Cambridge, CUP, s. d.), on es discuteix la funció del poder secular (109-129) segons el pensament d'aquest autor. Pel que fa als altres dos, són ara assequibles en anglès: *Potestate Regia et Papali of John Paris*, ed. A. P. MONAHAM (Nova York i Londres, Columbia University, Press, 1974), i *Marsilius of Padua: The Defender of Peace*, ed. A. GEWIRTH, 2 vols. (Nova York, Colúmbia University Press, 1956).

lletra amb la doctrina exposada per sant Tomàs en el seu tractat *De regimine principum*. També correspon al Doctor Angèlic el mèrit d'haver tractat de conciliar la teoria política d'Aristòtil amb l'augustinisme tradicional. Fou un experiment agosarat que, tal com temia sant Bonaventura, a la llarga potser va acabar «aristotelitzant» el cristianisme en comptes de cristianitzar l'aristotelisme. I és que la tesi teocràtica o descendent, calcada del suposat ordre de les jerarquies celestials, o el concepte d'un rei que acomplia en el món una funció paral·lela a la de Déu en el cel i que havia rebut el poder de la mà de la divinitat, segons la fórmula paulina «tota potestat ve de Déu» («*Non est potestas nisi a Deo*»), contrastava del tot amb el principi aristotèlic de la sobirania popular. W. Ullmann ens ha advertit repetides vegades que la tesi teocràtica, però, mai no va passar d'ésser una teoria abstracta imposada des de dalt, que no va poder eliminar el concepte molt més concret i arrelat del «pacte».¹⁰¹ És una explicació ben versemblant, a la qual l'experiència històrica catalana dóna encara més consistència. El «pactisme» serà el pont que permetrà de superar els dos marges oposats: el poder ve de Déu, però radica en el poble, que en fa cessió al sobirà. Tot i que el *Crestià* no passa d'ésser un text teòric, la codificació d'una gran utopia destinada a donar un sentit integral de la vida i de la societat a generacions de catalans, cal reconèixer que Eiximenis va formular d'una manera clara i entenedora la teoria «pactista» tal com devia sentir-la en aquell moment el poble català. Aquesta teoria —ho repeteixo— no és exclusiva de Catalunya, però respon a uns conceptes de la llibertat i de la convivència democràtica característics de la millor tradició catalana.

---

¹⁰¹ «The theocratic-descending theory was the attempt to subject reality to a mere concept... The feudal function of the king was diametrically opposed to this theocratic function and in this respect the medieval king was an amphibious being...» *A History...*, 146-147. La teoria descendent portaria a la revolució (cas de França), el predomini del pacte feudal, al constitucionalisme (Anglaterra).